

Diasporos istorija ir kultūra



Halina BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ
Masaryko universitetas, Brno, Čekija

Kraštovaizdžiai auštant: draugijų pasaulio vaizdai savaitraštyje „Kraj“ pirmaisiais „Aušros“ metais (1882–1883)

Santrauka. 1882 m. Peterburge pradėtas leisti savaitraštis „Kraj“ netrukus tapo buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) žemėse populiariausiu laikraščiu lenkų kalba, informavusiu apie tautinius judėjimus Rytų ir Vidurio Europoje ir visuomeninį gyvenimą visose buvusios Abiejų Tautų Respublikos (ATR) teritorijose bei išeivių diasporoje. Straipsnyje analizuojama, kaip savaitraštyje „Kraj“ 1882–1883 m. vaizduotas draugijų pasaulis. Pasitelkus kiekybinę ir kokybinę analizę išskirti septyni „kraštovaizdžiai“ – tipiški pasakojimai: apie draugijų veiklos gaivinimą po sukilimo, apie lenkų draugijų kovą prieš germanizaciją Poznanėje, apie draugijų darbą kuriant tautines visuomenes Austrijos imperijoje, apie austriško ir rusiško panslavizmo skirtumus, apie emigrantų vargą ir diasporos vienybę, apie tautas vienijančią filantropiją buvusios LDK žemėse ir Podolėje ir apie lenkų mokslinių draugijų bei inteligentų pasiekimus pasaulyje. Šiame kontekste komentuojami ir straipsniai, kuriuose minima Tilžės lietuvių literatūros draugija. Suteikdamas galimybę palyginti įvairius „kraštovaizdžius“, „Kraj“ ne tik plačiai informavo apie įvairias tautinės-pilietinės visuomenės galimybes, bet ir formavo skaitytojų pilietinį identitetą.

Raktažodžiai: „Kraj“, draugijos, Abiejų Tautų Respublikos žemės, diaspora, XIX amžiaus spauda, nacionalistiniai judėjimai, panslavizmas.

Diskusija, klausimai, metodas

1882 m. liepą, septyni mėnesiai prieš pasirodant pirmajam „Aušros“ numeriui, Peterburge žurnalistas Erasmusas Piltzas ir advokatas Włodzimierz Spasowiczus pradėjo leisti

savaitraštį „Kraj: tygodnik społeczno-polityczny“. Jų leidinys netrukus tapo dažniausiai prenumeruojamu politikos ir visuomenės sričių periodiniu leidiniu lenkų kalba buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) žemėse.¹ Reprintinio „Aušros“ leidinio įvade laikraščio genezės ir pasaulėžiūros kontekstų ieškantys tyrinėtojai labiau kreipė žvilgsnį į Mažosios Lietuvos lietuvišką spaudą²; užuominos apie „Kraj“ liko tarsi paraštėse. Visgi yra žinoma, kad „Kraj“ tapo ne tik viena svarbiausių, bet ir objektyviausių platformų naujojo lietuviško leidinio ir Lietuvių literatūros draugijos veiklai aptarti³; į „Kraj“ rašė Antanas Baranauskas, atsargiai atsitraukdamas nuo „Aušros“. „Kraj“ puslapiuose publikavo būsimi aušrininkai Davainis Silvestraitis, Stanislovas Raila, Adomaitis-Šernas.⁴ Aušrininkų prenumeruojami, korespondencijoje komentuojami, tarpusavyje persiunčiami „Kraj“ numeriai⁵ tapo aušrininkų tarpusavio diskusijos dalimi. Vytautas Merkys aprašė atvejį, kai laikraščius paskaityti mėgęs devyniolikmetis knygnešys sužinojo apie „Aušrą“ iš „Kraj“.⁶ Pastarasis savaitraštis nusipelno dėmesio ir todėl, kad Didžiosios Lietuvos gyventojams bent 25 metus buvo dažniausiai po ranka esantis, suprantama kalba leidžiamas ir kompaktiškas informacijos šaltinis apie tautinius judėjimus ne tik lietuviškose žemėse, bet ir visoje Rytų ir Vidurio Europoje.

Ne mažiau įdomu ir tai, kad „Kraj“ buvo vienintelis lenkiškas dienraštis Rusijos imperijoje, galėjęs spausdinti pranešimus iš visų Rusijos, Vokietijos ir Austrijos imperijų pasidalytų Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) žemių (tuo skyrėsi ir nuo Varšuvos spaudos). Reguliariai skelbiantis apžvalgas iš visų svarbiausių Respublikos miestų – Varšuvos, Vilniaus, Kyjivo, Minsko, Krokuvos, Lvivo ir Poznanės, ir sukūręs korespondentų tinklą, apėmusį išeivių iš buvusios ATR žemių diasporą Rusijos imperijoje, Europoje ir JAV⁷, „Kraj“ buvo bene pirmasis laikraštis, pateikęs lietuviškų žemių skaitytojams valstybines sienas peržengiančios tautinės bendruomenės vaizdą, kurio integrali dalis buvo diaspora. Ši įsivaizduojama bendruomenė tuomet jungė ir lietuviškai kalbančiuosius, o galėjo juos dominti ir kaip tautinės vienybės ar judėjimo modelis, kurį buvo galima pritaikyti naujoms modernėjančios lietuvių visuomenės reikmėms.

¹ Zenono Kmieciko duomenimis, vidutinis metinis tiražas išaugo nuo 4 400 egz. 1882 m. iki 6 350 egz. 1900 m. Savaitgalio tiražas 1900 m. lenkė Varšuvoje leidžiamą ir atsargiau savo politinę poziciją formulavusį dienraštį „Słowo“ (vidutinis metinis tiražas – 4 300 egz.). Iš Varšuvos savaitraščių didesnę tiražą turėjo tik apolitiškas literatūros ir meno savaitraštis „Tygodnik ilustrowany“. Kmiecik, Zenon, „Kraj“ za czasów redaktorstwa Erazma Piltza: materiały i studia do historii prasy i czasopiśmiennictwa polskiego, n. 10. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe [Oddz. w Łodzi], 1969, 145–148.

² Kaunas, Domas, „Aušros pirmtakai“, in *Mėnraštis Aušra (1883–1886): reprintinis leidinys. Įvadinė knyga*, sud. Gytis Vaškėlis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, 33–88; Balkelis, Tomas, „Aušra-lietuvių tautinio sąjūdžio kalvė“, in *Mėnraštis Aušra (1883–1886): reprintinis leidinys. Įvadinė knyga*, sud. Gytis Vaškėlis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, 89–123.

³ Łossowski, Piotr, „Gazeta „Auszra“ i początek narodowego ruchu litewskiego (1883–1886)“, *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej* 1 (1965), 81–129.

⁴ Maciūnas, Vincas, „Adomas Mickevičius lietuvių literatūroje“, *Aidai* 10 (1955), 413–429.

⁵ „Auszros“ archyvas. *Martyno Jankaus rinkinys*, sud. Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, 122, 189, 258, 311, 422; Narbutaitė, Rasa, „Aušrininko Jurgio Mikšo laiškai“, *Knygotyra*, 29 (22) (1995), 134, <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.1995.30143>.

⁶ Merkys, Vytautas, „Aušros“ knygnešiai“, *Knygotyra* 29 (22) (1995), 44, <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.1995.30134>.

⁷ Kmiecik, „Kraj“ za czasów redaktorstwa Erazma Piltza, 143.

Žiniasklaidą iš diasporos redakcija deklaravo kaip tikslą. W. Spasowiczius straipsnyje „Vietoj programos“, regis, vengdamas apibrėžti, kas gi yra tas „kraštas“ laikraščio pavadinime, rašė:

Likimas mūsų genčiai lėmė platų geografinį išplitimą, į vakarus per emigraciją, į rytus per valstybinę tarnybą ir taipogi dėl 1863 m. įvykių; po to geležinkeliai, pramonė ir prekyba šimtais ekonominių raiščių sujungė menkai apgyvendintus ir mažai kultivuotus, bet gamtos išteklių turtingus ir jau 100 milijonų gyventojų talpinančius milžiniškus plotus su gal ne tiek darbštesne, bet geriau sutvarkyta ir kultūringesne vakarine dalimi.⁸

Jau nuo XIX amžiaus 3 dešimtmečio gausi lenkų bendruomenė Peterburge, W. Spasowicziaus įsitikinimu, turėjo potencialą tapti antru lenkiškos raštijos centru Rusijos imperijoje, o „Kraj“ privalėjo pratęsti „Tygodnik Petersburski“ tradiciją. Primindamas į šį 1830–1859 m. Rusijos sostinėje leistą laikraštį sudėtas ir neįgyvendintas aspiracijas, W. Spasowiczius atsiribojo nuo jo ryškiausių literatūrinių korespondentų aristokratizmo ir doktriniško atsisakymo viltis ir tikėti tautos ateitimi. Savo principą jis skelbė esant demokratišką, o demokratijos idėją apibrėžė taip:

Ji reiškia, kad gyvenime ir moralėje, visose darbo srityse ir sampratosė masė yra svarbesnė nei individas, kad visuomenės pagrindą sudaro tai, kas maža, smulku ir neišvaizdu, bet užtat gausu; kad civilizacija ne tam yra skirta, kad iš visuomenių išspausť porą lašų rafinuočiausių kvėpalų, ne tam, kad kelis išrinktuosius pakviestų vakarienės, patiekusi jiems įmantriausių patiekalų, bet tam, kad prie to stalo susėstų pagal galimybes visi iš eilės, nors ir dalytis jiems tektų kukliausiais valgiais ir gėrimais. Kartą priėmę šį principą, privalome susitaikyti su visomis jo pasekmėmis. Nėra nieko trokštamo, ko negalima pasiekti darbu, nėra nieko pasaulyje, ko nesumenkintų ir neišėikvotų vartojimas be pastangų užsidirbti; kad ne tiek svarbu, koks kieno yra įsitikinimas, bet svarbiausia tai, ar nepernelyg jis kitus išnaudoja, ar nepernelyg pelnosi kad ir iš savo paties talento. Kiekvienas privalo prie bendro labo prisidėti didesne darbo dalimi nei yra ta, kuria ima naudotis tarsi iš bendro visuomeninio pelno. Iš tų didesnių indėlių visuomenė auga ir turtėja, o nuo visuomenės stiprybės priklauso ir individų laimė.⁹

Toliau, kalbėdamas apie būsimą demokratijos poveikį etinėms ir estetinėms sampratomis ir grįždamas prie „Tygodnik Petersburski“ paneigtos vilties temos, W. Spasowiczius pasitelkia kraštovaizdžio metaforą: „lyguma pakils ir sudarys plokščiakalnį, kalnų skydai sumažės, atrodys, kad mažiau liko didžių žmonių ir herojų...“¹⁰ Šis kraštovaizdis – tai dar migloje skendinti pažadėtoji žemė, kurią pasieks ne „išrinktoji tauta“, o visos tautos, „kuo jaunesnės, tuo tikriau ir galbūt ir greičiau, jei tik eis geru keliu, o ne klampos purvynais“¹¹.

Šiame įvade W. Spasowiczius tiesiogiai nemini draugijų. Betgi pilietinės draugijų vertybės – kruopštus, nuoseklus darbas dėl visuomenei naudingų tikslų, solidarumas, kolektyviškumas, lygybė ir tik darbu pelnytas pripažinimas – atitiko W. Spasowicziaus demokratijos idėjos turinį. Draugijų veikla jo laikraštyje vaizduojama kaip bene svarbiausia tautinio

⁸ Spasowicz, Włodzimierz, „Zamiast programu“, *Kraj*, 1882 liepos 4, nr. 1, p. 4–5.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

darbo dalis. Šiame straipsnyje klausiama, kaip laikraštis, referuodamas apie draugijas 1882–1883 m., informavo ir formavo skaitytojo įsivaizdavimą apie tautinio darbo galimybes.

Straipsnį metaforiškai pavadinau „Kraštovaizdžiai auštant“ ne tik dėl aliuzijų į dviejų periodinių leidinių pavadinimus, bet ir ketindama paryškinti į visuomeninį darbą ateičiai kviečiančią W. Spasowicziaus intenciją. Daugiskaitos forma turėtų nurodyti į tai, kad draugijų paminėjimo atvejai, surinkti ne tik iš redakcinių įvadų, bet ir iš „Kraj“ korespondencijos“, pranešimų „Iš provincijos“, rubrikų „Peterburgo kronikos“, „Akimirkos naujienos“ ar perimti iš kitų laikraščių, sudarė daugiabalsį, pasakojimo tonu, autorių nusiteikimu ir ideologine orientacija įvairialypį chorą. Daugiau ar mažiau lakoniška forma ir patraukliu turiniu šie straipsniukai ir pranešimai kūrė nekoherentiškus, bet dėl to ne mažiau įtakingus draugijų pasaulyje vaizdus. Savaitraščio redakcijos nusiteikimas informuoti apie viso pasaulio tautiečių reikalus nulėmė didesnę „kraštovaizdžių“ įvairovę, o įgalindamas skaitytojus lyginti draugijų gyvenimą savame krašte ir svetur, formavo jų pasaulėvaizdį, pilietinį identitetą ir lūkesčius. Visa tai aprašyti ir parodyti, kaip „kraštovaizdžių“ įvairovė bei kolizijos galėjo veikti skaitytojų pilietinį identitetą, yra šio straipsnio tikslas. „Aušra“ šiame straipsnyje bus paliesta marginaliai, siekiant parodyti 8 su Lietuvos literatūros draugija susijusius pranešimus bendrame laikraščio nuostatų tautinių siekių atžvilgiu kontekste.

„Kraj“ sulaukė savo tyrinėtojų, visų pirma solidžios Zenono Kmieciko monografijos, kuri šiam leidiniui pelnė pozityvistinės krypties, su padalijimais susitaikiusio ir kompromisinės pozicijos Rusijos imperijos atžvilgiu siekiančio, leidinių finansuojančių pramoninkų bei stambiųjų žemvaldžių interesams atstovaujančio laikraščio reputaciją. Autoriaus tyrimuose paaiškinta, kaip redakcijai pavyko dėl išimtinės laisvės informuoti apie visas buvusios ATR žemes, geranoriško cenzoriaus ir dėmesio į Rusijos imperiją inkorporuotų žemių reikalams pelnyti ypatingą populiarumą buvusios LDK žemėse.¹² Maciejus Grabskis domėjosi „Kraj“ pozicijomis lietuviškų ir Baltijos gubernijų 1905–1907 m. atžvilgiu, taip pat tam tikrų regionų vaizdavimu literatūrinėje dalyje.¹³ Kitoje, gausesnėje, tyrimų grupėje domėtasi *krajovcų* politine pasaulėžiūra, kuriai „Kraj“ buvo idėjinė platforma, kūrusi ir kultivavusi LDK bajorų palikuonių identitetą, jų opoziciją tautiniam šovinizmui ir nusiteikimą bendradarbiauti su visomis tautinėmis regiono grupėmis bendros tėvynės labui. Šio straipsnio mikrozondas į pusantrų metų draugijų pasaulį parodys, kad ne visi Z. Kmieciko apibendrinimai visiškai tinka informacijos srautui, kurį galime rasti visose „Kraj“ rubrikose ir kurio įvairialypių tendencijų šis tyrinėtojas galėjo nepastebėti, praleisti kaip nesvarbias ar galų gale netinkamas 7 dešimtmečio Lenkijos Liaudies Respublikos publikacijai. Savaitraščio pozicijų kaita aiškėjant Aleksandro III rusifikacijos politikos kontūrams ar sukūrus jį finansuojančių žemvaldžių kooperatyvą lieka būsimiems tyrimams.

Straipsnyje derinami kiekybiniai ir kokybiniai metodai. Pasitelkiant skaitmeninę paiešką¹⁴ iš 1883 m. „Kraj“ numerių surinktas 481 straipsnis, kuriuose minima „draugija“

¹² Kmiecik, „Kraj“ za czasów redaktorstwa Erazma Piltza.

¹³ Grabski, Maciej, „Tygodnik „Kraj” wobec rewolucji 1905–1907 w guberniach litewskich i nadbałtyckich“, *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego* XXIX (2015), 323–336; Grabski, Maciej, „Ziemie Zabrane na łamach Działa Literackiego tygodnika „Kraj” w latach 1883–1886“, *Acta Neophilologica* 1 (XVIII) (2016), 159–170; Grabski, Maciej, „Obraz Warmii i Mazur na łamach petersburskiego „Kraju“ (1882–1909)“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 305 (3) (2019), 497–515.

¹⁴ Naudotasi Palenkės skaitmeninės bibliotekos portalu: <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/40784#structure>.

(lenk. *towarzystwo*) ir šis žodis vartojamas savanoriškos asociacijos tam tikru tikslu prasme, atmetus reklaminius ar finansinių draugijų akcijų kainų skelbimus. Statistinis šių duomenų apdorojimas suskirstant pagal tikslą ir regionus turi, suprantama, tik orientacinę reikšmę. Daugelis ano meto draugijų savo pavadinime jau nebeturi žodžio „draugija“: pvz., savanoriai gaisrininkai, valstiečių rateliai, liaudies skaityklos, mėgėjų teatras skaitmeninėje paieškoje užčiuopiami tik tuo atveju, jei pranešime žodžiai *towarzystwo*, *stowarzyszenie* pavartoti kaip sinonimai. Bet šie statistiniai radiniai leidžia skirstyti kalbėjimą apie draugijas į „kraštovaizdžius“, kuriuose tam tikros draugijos tipiškesnės, ir identifikuoti bei analizuoti tipiškesnius pasakojimus apie juos.

Kokybinei analizei naudojami straipsniai nuo pat laikraščio leidimo pradžios ir nesilaikant tik žodžio „draugija“ vartojimo kriterijaus. Apibūdinant metodą, kraštovaizdžio metaforą galima pakeisti „tipiško pasakojimo“, „tipiško naratyvo“ terminais. Analizė sutelkta ties retorinių elementų, padedančių perteikti pagrindines pasakojimų temas bei „veikėjus“ ir priskirti veikėjams teigiamą ar neigiamą vaidmenį, identifikacija. Kadangi redaktoriai ir korespondentai, akivaizdu, negalėjo savo nuomonių reikšti atvirai, ypatingas dėmesys skiriamas įvairioms retorinėms technikoms (pvz., ironijai, savo nuomonės paslėpimui po „saugesnio“ laikraščio citata) parodyti.

Kilimas iš pelenų 1863-ųjų šešėlyje

Ne vienas įvadinių straipsnių, kuriuose rašyta apie draugijas, patvirtintų kompromiso ieškančią redakcijos poziciją imperijos valdžios atžvilgiu. XIX a. 9 dešimtmetyje buvo sunku įsivaizduoti, kad modernėjančios visuomenės poreikius, problemas ir įtampas išspręst pati viena pilietinė visuomenė be valstybinės reglamentacijos ar subsidijų. Pvz., komentuojant aktualesnius įvykius Žirarduve, kuriame Rusijos kariuomenė kruvinai numalšino fabriko darbininkų maištą, redakciniame straipsnyje argumentuota, kad ieškoti priemonių darbo žmonių sluoksniuose augančiai socialinei įtampai mažinti yra užduotis visiems išsilavinusiems visuomenės sluoksniams, tačiau šio klausimo negalima išspręsti be valstybės intervencijų. Tad giriama neseniai Rusijos pramonės ir prekybos paramos draugijos inicijuota ir valdžios įsteigta profilaktinės darbininkų kasos institucija. Šiuo atveju redaktorius netgi ragino valstybę, rūpinantis darbininkų sluoksnių socialiniu saugumu, sekti Otto'u von Bismarcku¹⁵ – Vokietijos imperijoje kulminuojančios kultūros kovos (vok. *Kulturkampf*) metais lenkų pelnytai nekenčiama asmenybe.

Vis dėlto pranešimai apie vietinių draugijų veiklą buvo slegiami po sukilimo vykdytų represijų šešėlio ir demonstravo kur kas prieštaringesnį santykį su Rusijos imperijos valdžia. Per vienerius metus „Kraj“ numeriuose krenta į akis daugybė reminiscencijų apie draugijų istoriją buvusios ATR žemėse. Jų autoriai pabrėžė vietinę, Rusijos vystymąsi lenkiančią draugijų tradiciją. Sukilimai, ypač 1863 m., vaizduojami kaip katastrofa visuomenės asociacinei veiklai, bet ne smerkiant sukilėlius, o pabrėžiant represijas, taip paliekant skaitytojams susidaryti savo nuomonę apie nelegalias ir ginkluotas pasipriešinimo

¹⁵ *Kraj*, 1883 gegužės 1, nr. 18, p. 1.

priemonės. Iš Varšuvos korespondento dėstymo galima suprasti, kad galų gale ne baismė už paskutinį sukilimą yra svarbiausia problema ir kad vietinei visuomenei augti norima kryptimi trukdė jau Nikolajaus II laikų atmosfera:

Vyresnio amžiaus žmonės prisimena, kad iki 1856 m. bet kokios draugijos, net jei suburtos ekonominiais, moraliniais ir moksliniais tikslais, nebuvo palankiai priimamos: Dailės rėmimo draugija, Žemės ūkio draugija ir Prekybos žemės ūkio produktais rūmai buvo pirmieji bandymai. Po 1864 m. mūsų krašte nebuvo galima siūlyti jokių asociacijų. Tik 1867 m. du vyrai, turėję politinės priežiūros sferų pasitikėjimą, tarsi pabandyti išdrįso įkurti maisto produktų kooperatyvą „Merkury“. Tačiau kadangi tuo metu imperijoje formavosi draugijų dvasia, po šio pirmojo bandymo pasipylė draugijos, skirtos tiek grynai ekonominėms-pramoninėms, tiek etinėms užduotims. Didžiausias judėjimas šia kryptimi kilo po 1870 metų. Savitarpio kredito draugija, komercinis ir diskonto bankas, Varšuvos draudimo bendrovė, Varšuvos draudimo draugija, Varšuvos miesto kredito draugija, Lodzės prekybos bankas ir Lodzės miesto kredito draugija, Žemės ūkio kolonijų ir amatų prieglaudų draugija [globos ir lavinimo įstaigos apleistiems vaikams ir nepilnamečiams nusikaltėliams, – *aut. past.*], Muzikos draugija – tai institucijos, kurios buvo įkurtos ant tvirtų pagrindų ir vystosi savo ir visuomenės labui.¹⁶

Toliau autorius konstatavo, kad daugybė gerų projektų buvo pateikti valdžiai ir atmesti arba iki šiol liko nepatvirtinti, o labiausiai jis negalėjo suprasti, kodėl visuomenei guviai atsiliepus į švietimo ministro 1879 m. aplinkraščių, kuriuo raginta steigti neturtingų mokinių paramos draugijas (vien Varšuvoj atsirado 11 prie valdiškų mokyklų besišliejančių tokių draugijų iniciatyvų), iki šiol šie kruopščiai paruošti projektai nebuvo patvirtinti.¹⁷ Ši citata įkūnija bene visus svarbiausius referavimo apie draugijas ne tik Lenkijos Karalystėje, bet ir kitose buvusios ATR žemių Rusijos imperijoje bruožus: draugijos čia veikė vos toleruojamos valdžios, jų steigėjai stengiasi jai įsiteikti, kad tik galėtų veikti, draugijos nė iš tolo negali būti apibrėžiamos kaip tautinės ar išimtinės kuriai vietinei tautai ir galėjo būti steigiamos tik „ekonominiais ir moraliniais“ tikslais. Tai reiškia, kad tipiškai čia kalbama apie finansines ir ekonomines, rečiau labdaringas ir filantropines draugijas. Pranešimuose kalbama apie iš lėto po katastrofos atsigaunantį kraštą, bet valdininkai esą visaip šias draugijas varžo ir žlugdo jų akivaizdžiai naudingus užmojus.

Didžiausia „Kraj“ pranešimų grupė – apie finansines draugijas – labiausiai sutelkta ties buvusios ATR žemių ir būtent jų Rusijos imperijos aneksuotos dalies reikalais. Iš 101 straipsnio apie finansines draugijas 92 pranešimuose referuota apie Rusijos imperijos draugijas. 78 pranešimuose rašyta apie finansines asociacijas buvusios ATR žemėse, įskaitant 6 straipsnius, kuriuose paliesti Galicijos, ir 1 – Poznanės provincijos reikalai. 17 pranešimų minėtos Rusijos (be vakarinių provincijų) finansinės bendrovės. Iš pastarųjų 2-juose minėti visai imperijai aktualūs projektai, 3-juose pranešta apie naujų draugijų sumanymus ar svarstyta, ko šioje srityje trūksta, o iš likusių 12-kos apie veikiančias bendroves 5-kiuose pranešta apie Rusijos finansinių bendrovių veiklą buvusios ATR žemėse ar kitaip paliesti ATR žemių gyventojų reikalai. Pranešimų iš „tikrojo užsienio“ buvo vos 2, bet ir iš jų vienas susijęs su vietos reikalais: platesniame straipsnyje apie Verkių

¹⁶ R. W., „Warszawa, 16 lipca“, *Kraj*, 1883 liepos 17, nr. 29, p. 6–7.

¹⁷ *Ibid.*

kooperatyvus apžvelgtas Franzo Hermanno Schulze'ės-Delitzscho inicijuotas kooperatyvų steigimo judėjimas vokiečių žemėse. Panaši ir ekonominių draugijų statistika: iš 89 pranešimų 67-niuose rašyta apie buvusios ATR žemes (iš to skaičiaus 5-kiuose minėtos Poznans ir 5-kiuose – Galicijos ir Krokuvos kunigaikštystės draugijos). 73 straipsniai buvo skirti Rusijos imperijos reikalams. Iš 16 straipsnių apie Rusijos imperijos (be vakarinių gubernijų) draugijas 9-niuose koku nors būdu minėti ATR žemių reikalai.

40-tyje pranešimų apie finansines draugijas ir 22-juose – apie ekonomines draugijas pasakota apie Lenkijos Karalystės reikalus. Iš finansinių draugijų dažniausiai minėta (27 pranešimai) Lenkijos Karalystės žemės kredito draugija. Viename iš įvadininių straipsnių rašyta:

Žemės kredito draugija šiandien yra vienintelė institucija Lenkijos Karalystėje, kuri išgyveno nelaimingus įvykius, nepasidavė jų destruktivioms pasekmėms ir jau pusę amžiaus tvirtai stovi ant nepajudinamų jai suteiktų teisės aktų pamatų. Taip pat žemės ūkio likimas, ypač didesnės žemės nuosavybės likimas Karalystėje, yra glaudžiai susijęs su Draugijos veikla.¹⁸

Iš Lenkijos Karalystės taip pat atkeliudavo daugiausiai skundų dėl nenuoseklus valdžios instancijų elgesio. Kandžių komentarų ta tema pažerdavo jau garsėjantis feljetonistas, rašytojas, Boleslovo Pruso slapyvardžiu pasirašinėjantis Aleksandras Głowackis. Pvz., viename straipsnyje jis apgailestavo dėl trūkumo žemės ūkio draugijų, kurios, jo nuomone, svarbiausios efektyviai koordinuojant ekonominę veiklą šalies mastu, mat lengviau apklausti dešimt draugijų nei tūkstančius žemės savininkų:

Draugijų trūkumas, o dar blogiau – negalėjimas jų kurti yra viena didžiausių šio nelaimingo krašto nedalių. Baisu pagalvoti, kiek turto ir žmonių išeikvojama dėl išbujojusios dezorganizacijos ir kaip visa tai atsilieps ateityje.¹⁹

Kad draugijų nevalia kurti, jis įrodinėjo kaip pavyzdį pateikdamas situaciją, kai vietinio žemvaldžio pateikti pigaus kredito kooperatyvo Kališo gubernijoje įstatai liko nepatvirtinti, tokį sprendimą grindžiant, kad siūlomos paskolos bus per brangios, – absurdiškas pretekstas žinant, kad alternatyvias paslaugas teikia tikri lupikautojai. Kitame reportaže B. Prusas prikišo valdžiai liaudies karčemų be degtinės, kurias buvo įrengusi filantropinė Žemės ūkio kolonijų draugija Sienicoje ir Orluve, uždarymą. Autorius ironiškai pridėjo, kad „šis incidentas mus skaudina dar labiau, nes, kaip žinoma, aukščiausios valdžios sferos uoliai remia viską, kas susiję su žmonių gerove“²⁰.

Žemės ūkio kolonijų draugija minima 5-iuose iš 23 pranešimų apie Lenkijos Karalystės labdaros draugijas. Kaip ir anksčiau cituotame pranešime, 3-juose iš jų atskleidžiama, kad ši draugija buvo vertinama ne tik už filantropinę, bet ir už jos siaurą tikslą peržengiančią veiklą pavaduojant trūkstamas institucijas, įskaitant intelektualinio gyvenimo organizavimą:

Nesant institucijų, kurios galėtų veikti kaip viešojo gyvenimo Varšuvoje židiniai, ši veikla koncentruojasi žurnalistikos srityje ir dar viešose paskaitose, kurias žiemą jau kelerius metus organizuoja daugiausia Žemės ūkio kolonijų draugija.²¹

¹⁸ *Kraj*, 1883 gegužės 1, nr. 18, p. 2.

¹⁹ Prus, Bolesław, „Warszawa, 16 grudnia“, *Kraj*, 1883 gruodžio 18, nr. 51, p. 6–7.

²⁰ Prus, Bolesław, „Warszawa, 1 października“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 25, nr. 39, p. 7.

²¹ K. L., „Warszawa, 14 kwietnia“, *Kraj*, 1883 balandžio 10, nr. 15, p. 3–4.

Pranešimai apie finansines (26) ir ekonomines (18) draugijas iš buvusios LDK žemių reflektavo ilgesnę posukiliminių draudimų ir sąstingio trukmę ir pasižymėjo atsargumu valdžios atžvilgiu. Laikraštis perspausdino dvi korespondento „iš Lietuvos“ (Gardino gub.) „Gazeta Polska“ išsakytas nuomones, kad laimingesnės žemės ūkio draugijų srityje buvo Baltarusijos žemės, nes arčiau sienų (lenk. *kresów*) esantys kraštai mažiau paliesti „sunkių, nesenų įvykių išraustų pėdsakų, mažiau turintys savyje maištingų ir kartu sugyventi (sic!) mokančių elementų, geriau šioje srityje tvarkosi“²². Kitur tikriausiai tas pats korespondentas prikišo Lietuvos žemdirbiams abejingumą žemės ūkio pažangai ir teigė tikis, kad tai yra priežastis, kodėl vakarinėse gubernijose dar nėra žemės ūkio draugijų. Jo siūloma priemonė – gerai tvarkomuose dvaruose išmokyti pradedančiuosius ūkininkus – turėtų būti patikėta žemės ūkio draugijoms, kurių reikia įsteigti kiekvienoje gubernijoje. „Jei Vitebskas ir Minskas gavo tam leidimą, ir kitos jį galėtų gauti.“²³

Pažymėtina, kad autorius žodį *kresy* pavartoja kiek kitokia prasme nei vėliau įsitvirtinęs etniškai nelenkiškų buvusios ATR teritorijų pavadinimas. Jam šis žodis reiškė ATR teritorijos pasienius. Vilniaus ir Kauno gubernijos jam – ne paribiai, o maištingojo, nubautojo centro dalis. Kiti korespondentai situaciją vertino panašiai, tik nesutiko dėl vakarinių žemių abejingumo. Ypač Kauno gubernija, ar konkrečiai – Žemaitija, minima kaip šalia Baltijos gubernijų pažangiausia imperijos dalis.²⁴ Ši gubernija vaizduojama kaip veiklių finansinių kooperatyvų steigėjų kraštas; tai galų gale rodė ir paskelbta statistika, pagal kurią iš 44 Šiaurės vakarų krašto kooperatyvų 34 veikė Kauno gubernijoje.²⁵ Kauno gubernijos liaudis aprašoma kaip „darbštūs, turtingi, dievobaimingi ir degtinės vengiantys žmonės“²⁶. Primygtinai stengtasi pabrėžti, kad santykiai tarp „trobų ir dvarų“ gyventojų čia iš esmės geri, telieka išspręsti kokią mažesnę nuo baudžiavos laikų likusią problemą²⁷ ar atsikratyti „pakampių kiršintojų“, skatinančių tamsius žmones bylinėtis su dvarininkais dėl žemės²⁸. Józefas Godlewski iš Degučių Žemaitijoje pasakojo, kaip tarp Prūsijos ir Baltijos gubernijų besišliejanti Žemaitija atsikratė atsilikusio krašto reputacijos mokydama iš svetur, ypač iš Baltijos provincijų:

Viskas dabar keičiasi. Geležinkelių bėgių suraižyta Žemaitija lengvai bendrauja su visu pasauliu. Besiribodama su Prūsija ir Baltijos provincijomis, įsisavino ne vieną jų pasiekimą. Ne tik aukštesniųjų klasių žmonės, bet ir daugelis valstiečių ugdo savo vaikus Baltijos provincijų gimnazijose, nes Žemaitijos mokyklos taip perpildytos, kad jaunesniems nėra laisvų vietų. Pagaliau tie patys darbininkai, ypač dvarų samdiniai, plūsta į uostamiesčius, Liepoją ir Rygą, priversdami Žemaitijos piliečius, kuriems reikia samdinio, brangiau jam mokėti ir geriau juo rūpintis...²⁹

²² „Z Litwy“, *Kraj*, 1882 gruodžio 19, nr. 25, p. 14.

²³ „Z Litwy“, *Kraj*, 1883 lapkričio 6, nr. 45, p. 16–17.

²⁴ Jelski, A., „Z Zamościa pod Mińskiem, 5 marca“, *Kraj*, 1883 kovo 20, nr. 12, p. 9.

²⁵ „Siły ekonomiczne kraju zachodniego“, *Kraj*, 1883 birželio 19, nr. 25, p. 2.

²⁶ „Z Kowna“, *Kraj*, 1882 gruodžio 19, nr. 25, 14.

²⁷ Godlewski, Józ., „Degucie, na Żmujdzi“, *Kraj*, 1883 sausio 16, nr. 3, p. 10.

²⁸ „Z Kowna“, 14.

²⁹ Godlewski, 10.

Kaip Žemaitijos modernėjimo požymį J. Godlewskis minėjo 6 kredito kooperatyvus Šiaulių paviete ir savitarpio kredito draugiją Šiauliuose. Patirties iš Baltijos gubernijų, anot jo, sėmėsi ir vietinės bajorijos sukurta žemaitukų veislės žirgų globėjų draugija.³⁰

„Turtingų, darbščių ir blaivių“ Kauno gubernijos valstiečių reputacija tikėjo ir korespondentas iš Minsko gubernijos, priešindamas ją savo paties apylinkių liaudžiai, anot jo, „varganai, tamsiai, tingiai ir atsidavusiai girtuoklystei“. Šviesos nešėjų vaidmenį jis priskyrė apsišvietusiems vietos bajorams. Išimtis Pinsko apylinkėse esąs tik Porečas būtent dviejų kartų Skirmuntų, fabrikantų ir filantropų, veiklos dėka. Kaip antrą geros įtakos liaudžiai pavyzdį korespondentas nurodė irgi vietos bajorų prieš 10 mėnesių Klecke įsteigtą kredito kasą. Jis primygtinai pabrėžė šios finansinės draugijos verslo „moralumą“: steigėjai ne tik vienbalsiai sutiko padengti pirmųjų metų deficitą, matydami, kad per trumpą savo egzistencijos laiką kasa turėjo gerą moralinę įtaką apylinkėse; pagrindinis jų tikslas esąs ne didinti palūkanas už įstatinį kapitalą, o atgaivinti smulkiąją vietinę prekybą ir apsaugoti nuo lupikavimo tuos, kuriems reikia trumpalaikio kredito. Tarp moralios įtakos apraiškų minėta tai, kad ne tik stambesni žemvaldžiai ir miestelio prekybininkai, bet ir apylinkių valstiečiai ėmė naudotis kredito paslaugomis, investuodami į savo ūkius, o kai kurie netgi panoro tapti draugijos nariais.³¹ Kitame pranešime apie K. Skirmunto 1877 m. įkurtą kredito draugiją rašoma, kad jos narių skaičius dabar svyruoja nuo 800 iki 900, o tai liudija institucijos, kuri palapsniui išlaisvina valstiečius iš lupikavimo gniaužtų, gyvybingumą. Valstiečiai taip pat sudaro didžiausią dalį draugijos narių.³²

Tuo, kad tik vietiniai piliečiai yra atsakingi ir pajėgūs pakelti krašto ūkį, tikėjo ir minėtas „Gazeta polska“ korespondentas iš Gardino. Vitebsko žemės ūkio draugiją jis gyrė už parodas, kurias surengė „Szczyttai, Jełoweckiai ir kiti šio krašto autochtonai ir kurios liudija, kad bajorija ten lyg ir bunda, ima tartis dėl priemonių pagerinti krašto situaciją ir apsaugoti nuo nerūpestingos ir neapdairios ekonomikos, kuri taip aštriai jaučiama centrinėse imperijos provincijose, padarinių.“³³ Šis daugiau ar mažiau racionalizuotas tikėjimas, kad krašto ekonominė pažanga neįmanoma be vietinių piliečių įsitraukimo, yra ne vieno pranešimo apie buvusios LDK ir Karūnos žemių draugijas naratyvinis elementas, padedantis formuoti daugiau ar mažiau paslėptą pozityvistinę nacionalistinę pasakojimą. Šiame naratyve Rusijos valdžiai tenka slopintojo, pažangos stabdžio ar iniciatyvos adekvačiai įvertinti nespėjančių atsilikėlių vaidmuo. Pvz., korespondentas iš Minsko gubernijos, literatas, etnografas Aleksandras Jeskis priminė po sukilimo vykdytas represijas prieš draugijų veiklą Šiaurės vakarų krašte ir pridūrė, kad galų gale ir valdžia turėjo pripažinti, jog be vietinių piliečių įsitraukimo nebus teigiamų pokyčių:

Minsko žemės ūkio draugija, valdžios pareigūnų įkurta 1876 m., ilgą laiką neturėjo teisės egzistuoti ir ilgai liko visiškai neveikli. Ir tik per pastaruosius dvejus metus, kai būtinybė

³⁰ *Ibid.*

³¹ K. Cz., „Nacs, w gub. mińskiej, 5 stycznia“, *Kraj*, 1883 sausio 16, nr. 3, p. 10.

³² „Z witebskiej gub.“, *Kraj*, 1883 balandžio 3, nr. 14, p. 12.

³³ „Z Litwy“, *Kraj*, 1883 lapkričio 6, nr. 45, p. 16–17.

privertė kviesti vietinį dvarininkų elementą, iš lėto imasi veiklos ir teikia šiokią tokią viltį ateičiai.³⁴

Po pusės metų A. Jelskis, referuodamas apie draugijos ketinimą organizuoti žemės ūkio parodas, pakartojo, kad anksčiau draugija organizuota netinkamai, ilgą laiką pasyviai vegetavo, kol įsitikinta taikytos sistemos beprasmiškumu ir kol vietiniai žemės savininkai nebuvo pakviesti įsitraukti į šios draugijos veiklą. Nuo šio kritinio įstaigos veiklos laikotarpio praėjus tik keleriems metams jau matyti, kaip ji vystosi ir neša naudą.³⁵

Ukrainietiška buvusios ATR žemių dalis nebuvo tiek paliesta sukilimo pasekmėmis, bet pranešimų iš jų autoriai demonstravo panašų tikėjimą vietinių gyventojų pajėgumu ir pranašumu kuriant savo krašto gerovę. Vietinių piliečių darbo triumfu tapo Kyjivo žemės ūkio draugijos surengta paroda, apie kurią publikuota net 20 pranešimų. Pačioje pradžioje pranešta:

Ši paroda neturės nieko bendra su parodomis, kurias pas mus paprastai rengia gubernija. Nors ministerija atsisakė suteikti subsidiją parodai organizuoti, draugijos lėšos leidžia apsieiti be tokios subsidijos privačių įnašų dėka.³⁶

Parodos metu pabrėžta, kad tai – ypatingas atvejis, kai privačios draugijos surengtoje parodoje dalyvavo ne tik vietinės bendrovės, bet ir Lenkijos Karalystės, Poznanės, Maskvos ir Peterburgo atstovai.³⁷ Nuopelnų pripažinimas iš valdžios įstaigų pusės pristatytas kaip papildomas laimėjimas šalia pagrindinio – gimtojo krašto pažangos:

Kyjivo žemės ūkio draugija, jei tik toliau vystysis palankiai, igis garbingą padėtį šalyje kaip institucija, kuri neabejotinai atstovauja inteligentiškesniajam žemdirbių sluoksniui, kuris labiausiai skatina pietvakarių provincijų klestėjimą ir ekonominę vystymąsi. Apie tai liudija ir faktas, kad jauną instituciją jau pastebėjo „aukštesnėse sferose“, būtent mokesčių departamentas kreipėsi į draugiją degtinės varyklų apmokestinimo klausimu.³⁸

Šalia atsargių pranešimų, kuriuose valdžios pripažinimas vertinamas nuosaikiai ir išreiškiamas noras bendradarbiauti su Rusijos imperijos vyriausybinėmis ir civilinėmis institucijomis, „Kraj“ publikuota ir aštresnę konfrontaciją tarp vietinių ir ateivių implikuojančių pasakojimų. Korespondentas „nuo Berezinos krantų“ pasakojo apie „iš paukščio perspektyvos“ išvelgiamą pažangą pamažu atsigauančiame krašte ir piešė svetimųjų ir vietinių opoziciją, kurioje tik pastariesiems priskyrė tikros gerovės nešėjų vaidmenį. Po sukilimo, ponams ir vidutiniams dvarininkams lūkuriuojant emigracijoje, Varšuvoje, Rygoje, neprižiūrimi dvarai esą tapo visokio plauko svetimšalių lupikautojų ir greitų pajamų ieškančių sukčių grobiu (šiuo atveju autorius kaip tuos svetimuosius konkrečiai įvardija žydus). Aptardamas finansines institucijas ir draugijas, kurių reikėjo į gimtąjį kraštą pagaliau grįžusiems piliečiams, kad atgaivintų nuniokotą ūkį, kaip bergždžią ir kenksmingą veikėją korespondentas nurodė imperinės valdžios proteguojamą Peterburgo dvarininkų

³⁴ Jelski, A., „Z Zamościa pod Mińskiem, 5 marca“, *Kraj*, 1883 kovo 20, nr. 12, p. 9.

³⁵ Jelski, A., „Zamość pod Mińskiem, 15 września“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 30, nr. 40, p. 4.

³⁶ „Z Kijowa“, *Kraj*, 1883 balandžio 16, nr. 16, p. 14

³⁷ Ilgowski, Jan, „Z nad Tykicza, 15 września“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 30, nr. 40, p. 7.

³⁸ Ilgowski, Jan, „Z nad Tykicza, 16 sierpnia“, *Kraj*, 1883 rugpjūčio 28, nr. 35, p. 7.

savitarpio kredito draugiją, „kuri turėjo tik ribotą veiklos sritį ir kitų tikslų, neturinčių įtakos gerovės plėtrai“³⁹. Tokia atsargi, miglota formuluotė liudija korespondento nenorą atvirai įvardyti rusiškos institucijos tikslų. Nors kitame numeryje tas pats korespondentas paaiškino, kad minima Peterburgo draugija buvo saistoma valstybinės subsidijos, „turėjo daugiau politinių nei ekonominių uždavinių“⁴⁰, visgi kokie tie uždaviniai, „Kraj“ skaitytojais tegalėjo sužinoti iš kito, 1883 m. publikuoto straipsnio, kuriame pacituotas didžiarusiškos krypties laikraštis „Kyjivlianin“: „pagrindinis jos tikslas buvo teikti paskolas rusų žemvaldžiams taip, kad gausintų juos krašte“⁴¹.

Rašydamas apie vietines draugijas, korespondentas „nuo Berezinos krantų“ pabrėžė, kad jos ne tokios pagrauztos išekvojimo ir vagysčių, kuriuos autorius įvardija esant rusišku papročiu, nurodydamas jam atstovaujančių garsių to meto vagių pavardes:

Savitarpio kredito draugijos, kuomet gerai organizuotos provincijos miesteliuose, susikūrusios iš vietinės iniciatyvos ir nemaža dalimi sudarytos iš dvarininkų, keli komerciniai bankai, į kuriuos iki šiol, laimei, neįsiskverbė Juchančevų ir Rykovų papročiai, išskyrus nedidelį bandymą Vilniuje, suteikia ūkininkams galimybę plėsti savo veiklos sritį. O didžiausią indėlį į tam tikrą ekonominio judėjimo plėtrą neabejotinai įnešė Vilniaus dvarininkų bankas, kurio steigėjai, gerai suprasdami nacionalinius interesus, sugebėjo jį sutvarkyti taip, kad jis taptų savotišku svertu, padedančiu dvarininkams jų lig šiol sizifiškame darbe.⁴²

Citatoje minimas Juchancevas – Peterburgo miesto kredito bendrovės kasininkas – pavogė 3 mln. rublių, o Skopino banko Maskvos gubernijoje direktorius Rykovas pasisavino 2,5 mln. rublių. Grobstymą kaip labiau rusišką polinkį vaizdavo visa „Kraj“ žiniasklaida: 6-ioose iš 7-nių ATR žemių neliečiančių pranešimų apie veikiančias Rusijos finansines draugijas referuota apie išekvojimo atvejus.⁴³ 1883 m. vyko teismai dėl išekvojimo Varšuvos draudimo draugijos bei Vilniaus ir Kyjivo tarpusavio kredito bendrovėse, o apie tai referuota 1-ame iš 40 pranešimų apie finansines draugijas Varšuvoje (dar 1 – apie grobstymą Rusijos draudimo bendrovės filiale Varšuvoje⁴⁴), 4-riuose iš 13 pranešimų apie finansines draugijas Vilniuje⁴⁵ ir 2-juose tame pačiame numeryje iš 6 tokių pranešimų iš Kyjivo⁴⁶.

Pasitaikydavo dar atviriau suformuluotų LDK žemių gyventojų priekaištų valdininkams, būtent dėl nelygaus valdininkų elgesio rusiškų ir lenkiškų subjektų atžvilgiu. Pvz., pranešimą apie tai, kad Maskvos savitarpio draudimo nuo krušos draugija įkūrė filialus Minsko, Vilniaus, Kauno, Gardino, Vitebsko, Pskovo ir Mogiliavo gubernijose, palydėjo pastaba, kad visos Varšuvos tarpusavio draudimo nuo gaisro draugijos pastangos iki šiol sudūžta, valdžiai parėmus konkuruojančią Maskvos draugiją.⁴⁷

³⁹ A. S., „Z nad brzegów Berezyny“, *Kraj*, 1883 sausio 30, nr. 5, p. 7–8.

⁴⁰ A. S., „Z nad brzegów Berezyny“, *Kraj*, 1883 vasario 20, nr. 8, p. 7–8.

⁴¹ *Kraj*, 1883 gruodžio 4, nr. 49, p. 14.

⁴² A. S., „Z nad brzegów Berezyny“, *Kraj*, 1883 sausio 30, nr. 5, p. 8.

⁴³ *Kraj*, 1883 sausio 23, nr. 4, p. 12; 1883 vasario 6, nr. 6, p. 1; 1883 vasario 12, nr. 7, p. 10; 1883 gegužės 22, nr. 21; 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 8.

⁴⁴ *Kraj*, 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 15.

⁴⁵ „Z Wilna“, *Kraj*, 1883 kovo 27, nr. 13, p. 12; „Z Wilna“, *Kraj*, 1883 balandžio 3, nr. 14, p. 11; *Kraj*, 1883 balandžio 10, nr. 15, p. 1.

⁴⁶ *Kraj*, 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 2, 16.

⁴⁷ „Z Wilna“, *Kraj*, 1883 balandžio 10, nr. 15, p. 12.

Bet labiau nei už Lenkijos Karalystės institucijų veiklos išplėtimą į LDK žemes buvo agituojama už savų tarpusavio kredito įstaigų ir draudimo draugijų kūrimą. A. Jelskis priminė 1861 m. Žemės kredito draugijos Lietuvos gubernijoms – analogiškos nuo 1825 m. Varšuvoje veikiančiai draugijai – projektą, kurio nepavyko įgyvendinti „dėl to meto nelaimingų įvykių“. Tokia institucija, A. Jelskio įsitikinimu,

<...> turinti visas atviro, taip sakant, konstitucinio egzistavimo sąlygas, kurioje visi nariai yra tikrai lygūs, ne pavieniai asmeninių interesų besivaikantys asmenys, bet visi vienodai atsakingi už nuostolius ir pelną, be to, neveikiami pagundų ir gerai kontroliuojami, gali būti tikrai naudinga žemės ūkiui ir kapitalo savininkams.⁴⁸

Viename iš redakcinių straipsnių agituota už savitarpio draudimo steigimą nurodant komercinių bendrovių pernelyg pakeltas kainas ir draudimo neprieinamumą daugumai savininkų. Taip pat argumentuota moraliniu poveikiu – „viešasis interesas, pagrįstas abipusiškumo principu, neabejotinai turi sveiką, moralizuojantį elementą, kurio įtraukimas gali būti tik naudingas visuomenei“⁴⁹. Tarpusavyje pažįstamų asmenų savitarpio kredito draugija ar draudimo bendrovė pristatoma kaip alternatyva pelno siekiančioms akcinėms bendrovėms – tuo metu veikusioms Rusijos kompanijoms; narių priklausymas vietinei bendruomenei turėjo laiduoti pasitikėjimą ir nusiteikimą tarnauti bendram labui.

Tokį „Kraj“ puslapiuose besikristalizuojantį finansinės draugijos idealą galima laikyti užslėptu vietinių siekiu perimti finansines paslaugas iš rusiškų bendrovių ir paskolas teikiančių žydų. „Žydo lupikautojo“, „išnaudotojo“ stereotipas šiame kontekste pasirodo daug kartų. 1883 m. šią temą pakurstė Peterburgo mėnraštyje „Voschod“ publikuoti ir įsižeidusių kelmiškių laiškuose „Kraj“ redakcijai perpasakoti skundai dėl Kelmėje esą skleidžiamų antižydiškų nuotaikų.⁵⁰ Vietiniai piliečiai atsiliepė aiškindami, kad konfliktų kyla dėl naujo maisto produktų kooperatyvo ir kad gyventojams rūpi ne prekyautojų tikėjimas, o produktų ir paslaugų kainos. Užsitęsusiame diskusijoje pažerta antisemitinių aliuzijų ir „liudijimų“, kad kai kurie apylinkės žydai iš tiesų esą privedę kai kuriuos piliečius prie bankroto⁵¹, bet ir patikinimų, kad kelmiškiai supranta, jog nedera tapatinti žydų su tam tikrais nedorais verslais⁵² ar jog netiesa, kad žydai nepriimami į kooperatyvus⁵³.

Be savitarpio draudimo draugijų, apsaugai nuo gaisrų – medinių miestelių gyventojų siaubo – ne mažiau svarbios buvo ugniagesių savanorių draugijos. Naujoji iniciatyva buvo pristatoma kaip atsigaunančio krašto pažangos apraiška. Šiuose džiugiuose pranešimuose taip pat būdavo priekaištaujama valdžiai – šiuo atveju vietinei. Iš Minsko buvo pranešama, kad iki šiol miesto ugniagesių komandą sudarė šiam darbui fiziškai netinkami žmonės, tad reikalai kur kas pagerėjo, kai kelios dešimtys jaunų ir veiklių vyrų susibūrė į savanorių ugniagesių draugiją. Be tiesioginių pareigų, per šventes jie organizuoja miestui fejerverkus, kuriuos galima stebėti nemokamai. Pranešėjas tik apgailestavo, kad vietinė valdžia

⁴⁸ Jelski, Aleksander, „Zamość pod Miiskiem, 20 stycznia“, *Kraj*, 1883 vasario 6, nr. 6, p. 5.

⁴⁹ *Kraj*, 1883 spalio 30, nr. 44, p. 3.

⁵⁰ „Z Kielm“, *Kraj*, 1883 sausio 30, nr. 5, p. 14.

⁵¹ „Z Kowienskigo“, *Kraj*, 1883 birželio 5, nr. 23, p. 16.

⁵² „Z Kielm“, *Kraj*, 1883 kovo 13, nr. 11, p. 13.

⁵³ „Z Kielm“, *Kraj*, 1883 balandžio 3, nr. 14, p. 12.

neleidžia valdininkams priklausyti visuomenei naudingoms draugijoms.⁵⁴ Iš Vilniaus buvo pranešama, kad, nesulaukus miesto valdžios iniciatyvos ir sekant Minsko pavyzdžiu, ruošiami gaisrininkų savanorių draugijos įstatai.⁵⁵ Kitame pranešime iš Vilniaus reflektuota trintis, atsirandanti modernėjančioje visuomenėje tarp labiau bendradarbiauti ketinančių konfesinių grupių: ruošiamuose įstatuose numatyti garbės nariai, kurie apmokės už gaisrininkų įrangą, ir tikrieji nariai, kurie sudarys ugniagesių komandą. Vienas iš įstatų autorių, girdi, siūlė, kad žydams būtų leidžiama būti tik mokančiais nariais. Šis pasiūlymas, rašoma, „klaidingas, nes kodėl gi žydai negalėtų kartu lygiai su kitais savanoriais kapti kirviu ir pumpuoti vandenį?“⁵⁶

Priekaištų Lenkijos Karalystės valdžios organams, slopinantiems draugijų potencialą demokratizuoti visuomenę, turėjo ir pati „Kraj“ redakcija. Pasakodama apie nuo 1871 m. Lenkijos Karalystės miesteliuose besikuriančias ugniagesių savanorių draugijas, ji pabrėžė, kokią funkciją šiose draugijose atliko uniformos: įvairios socialinės padėties žmonės, apsilvilkę uniformas, jautėsi lygūs, bendravo ne tokie susivaržę, bet drauge buvo ir labiau disciplinuoti per viešas iškilmes, įpareigoti nesutepti draugijos garbės. Pacituotas tokių su uniformomis ir draugijos ceremonijomis įvykusių laidotuvių apeigų dalyvis, kuris su ašaromis akyse sakė: „Iš tiesų, nebaisu mirti, kai žmonės rodo tokią pagarbą po mirties. Jei šis vargšas darbininkas, – pridūrė jis, rodydamas į karstą, – nebūtų buvęs ugniagesys, jis būtų palaidotas ne ką geriau nei šuo.“⁵⁷ Šiame kontekste straipsnyje referuota apie nesuprantamus vietinių valdžios organų draudimus dėvėti gaisrininkų uniformas kitais nei gaisro atvejais.

Lenkų prado gynyba Poznanėje

Pranešimuose iš Lenkijos Karalystės ar buvusios LDK žemių kartais moralizuota, pabrėžiant negausų draugijų susirinkimų lankymą⁵⁸, prikišant bajorijai nesidomėjimą vietinėmis draugijomis, kurį savo ruožtu laikė svarbiausia tų draugijų silpnybe⁵⁹. Pranešimuose iš Poznanės tokio pobūdžio moralizavimas savo tautinės bendruomenės atžvilgiu buvo nuolatinė naratyvo dalis. Antroji dalis – ir kartinė, įgalinanti pirmąją, – buvo kurstomas pavojaus jausmas, primenant, kad krašto germanizacija nenumaldomai slenka į priekį ir kad „lenkų elementas“ čia gali apsiginti tik ypatingomis kolektyvinėmis – draugijų darbo pastangomis. Trečioji naratyvo dalis apie žūtbutinę Vokietijos valdžios kovą prieš lenkus ir gynybos liniją buvo kaip visas veiklos sritis ir visus visuomenės sluoksnius supinančio draugijų tinklo aprašymas.

Pradėkime nuo antrosios – kartinės naratyvo dalies. „Naujametinės statistikos ir vėl rodo, kad ir šiemet gausiai buvo atimta žemės iš po kojų“⁶⁰, – rašė korespondentas iš

⁵⁴ „Z Mińska“, *Kraj*, 1883 gegužės 8, nr. 19, p. 14.

⁵⁵ „Z Wilna“, *Kraj*, 1883 liepos 30, nr. 31, p. 14.

⁵⁶ „Z Wilna“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 11, nr. 37, p. 12.

⁵⁷ *Kraj*, 1883 balandžio 16, nr. 16, p. 1–2.

⁵⁸ „Warszawa“, *Kraj*, 1883 sausio 16, nr. 3, p. 14.

⁵⁹ Wańkiewicz, Melchjor, „Kalużyce, pow. ihumeński, 14 kwietnia“, *Kraj*, 1883 balandžio 24, nr. 17, p. 9.

⁶⁰ Ja., „Z Poznanskiego, w styczniu.“, *Kraj*, 1883 sausio 8, nr. 1/2, p. 10.

Poznanės ir, tarsi nedrįsdamas tikėti kolegų spaudoje balsais, perėjo prie kitos, optimistiškesnės pranešimo dalies:

Spaudoje pasirodantys pranešimai mus tikina, kad visos mūsų draugijos, kad ir kaip vadin-tųsi ir kad ir dėl kokio tik tikslo dirbtų – ar Karolio Marcinkowskio mokinių rėmimo draugija, ar mūsų pakraščių pavietuose neabejotinai svarbios liaudies skaityklų draugijos, valstiečių rateliai, žemės ūkio draugijos, Poznanės mokslo bičiulių draugija, nenuilstamai vysto savo veiklą. Pastaroji reguliariausiai iš visų posėdžiauja gamtos mokslų padalinyje, vis labiau klestinčiame dėl rūpestingo ir stropaus vietinių išsilavinusių gydytojų dalyvavimo.⁶¹

Korespondentui pritarė „Kraj“ redakcija, apibūdindama lenkų visuomenės padėtį *Kultur-kampf* laikais:

Labdaros, mokslo, finansinių, techninių, meninių institucijų ir asociacijų skaičius įrodo lenkiško prado Poznanėje gyvybingumą ir ryžtą gintis. Neigti, kad jis egzistuoja labai sunkiomis sąlygomis, kad jis daug prarado, kad jam gresia pavojus, reikštų save apgaudinėti ir pasiduoti iliuzijoms.⁶²

Bet, redakcijos nuomone, pavojinga pasiduoti ir pesimizmo iliuzijai: visuomenės dinamiškai nemenką reikšmę turi moralinės prigimties veiksniai, o jei jiems pavyksta Poznanės lenkus pažadinti dirbti, tie, kurie niekada nepasiduoda nevilčiai, sulauks savo atlygio.

Pažymėtina, kad kalbant apie lenkus Vokietijos imperijoje itin dažnai pasirodydavo frazės „lenkiškas elementas“ (lenk. *element polski*) ir „lenkų stichija“ ar „pradas“ (lenk. *żywiol polski*). Pozityvizmo diskursas, besiskverbiantis į „Kraj“ puslapius bene ryškiausiu būdu iš Poznanės, konstravo savo tautinio darbo įvaizdžius, remdamasis antikinę materialų pasaulį aiškinusios filosofijos žodynu. Nors tai kiek paradoksalu, gamtos stichijų garbinimas ir etnosu kaip gamtinio reiškinių aiškinimas yra tipiškas romantinei vaizduotei, o pozityvistinė kritika prasidėjo nuo civilizacinių pranašumų aiškinimosi. Pranešimuose iš Poznanės žemė buvo egzistencijos pagrindas, o nuo jos priklausomam „lenkų pradui“ gelbėti reikėjo kasdieniu civilizaciniu darbu kuriamos tautinio gyvenimo tikrovės. Pozityvistinė vaizduotė reikalavo žemiško darbo, o planuojant darbą jai reikėjo žemiško apskaičiavimo.

Pavojaus jausmas reportažais buvo palaikomas pateikiant konkrečius duomenis: žemės nuosavybės statistiką ar socialines *Kulturkampf* pasekmes. Pvz., paramos moksleiviams draugija 1883 m. tegalėjo paremti ketvirtį prašančiųjų stipendijos ir jai net teko įsi-skolinti. Anot korespondento, prasta visuomenės situacija paveikė ir draugiją: mažėjo stambių žemvaldžių ir kunigų, daugėjo inteligentų proletariato, kuris neturėjo lėšų.⁶³

„Realizmas“, „žemiškumas“ – ribotų ir menkstančių išteklių taupymas ir išankstinis neįgyvendinamų projektų atmetimas grindė nesibaigiantį moralų iš Poznanės srautą. Jų kliūdavo vadinamiesiems „nedalyvaujantiems“ – aristokratams, kurie savo pajamas švaistė Europos sostinėse, užuot šį kapitalą skyrę gimtajai žemei.⁶⁴ Pranešimuose barta

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Kraj*, 1883 kovo 13, nr. 11, p. 2–3.

⁶³ Ja., „Z Poznańskiego, 8 listopada“, *Kraj*, 1883 spalio 30, nr. 4, p. 4.

⁶⁴ „W sprawie nieobecnych“, *Kraj*, 1882 rugpjūčio 22, nr. 8, p. 5.

Poznanės aukštuomenė už išteklių skaidymą, kai, „chroniškos mūsų ligos“ – tuštybės ir didesnių pretenzijų – skatinama, susikūrė Poznanėje atskirą klubą.⁶⁵ Bambėta ir dėl nerealistiško sumanymo išsirinkti lenkų atstovą, kuris savanorystės pagrindais rašytų skundus valdžios organams dėl įvairių lenkams daromų skriaudų:

Nereikia savęs apgaudinėti viltimi, kad rasime žmogų, kuris būtų toks pasiaukojantis, gabus ir turtingas; tokių pas mus, kaip ir kitur, trūksta. Todėl geriau nestatyti pilių ant ledo ir nežaisti su tuščiomis svajonėmis, juolab kad lenkų parlamentarų grupė Berlyne jau ir taip veikia kaip toks tautos interesų gynėjas.⁶⁶

Reiklus korespondentas visur rado kam ką prikišti: „Mūsų Poznanės teatras egzistuoja, visais atžvilgiais patenkinamai atlieka savo užduotį, o mes galime jam tik palinkėti gausesnės publikos.“⁶⁷

Svetimos imperijos, su kuria Rusijos santykiai ėmė šlyti, kontekste „Kraj“ ir jo cenzorius Peterburge galėjo leisti sau atvirai nacionalistinį moralizuojamąjį naratyvą, kuriuo, viena vertus, apibrėžtos aprašomos draugijos taip, kaip buvusios LDK žemių korespondentai vietinių draugijų negalėjo nei oficialiai pavadinti, nei užsibrėžtų įstatų įgyvendinti, – kaip lenkiškos, antra vertus, aprašinėtas liaudies masių nacionalizavimo modelis, kuris buvo perdėm demokratiškas: pvz., palyginti smulkiai aprašyti valstiečių ratelių veiklos principai. Nors formaliai tai buvo Žemės ūkio draugijos filialai, jie organizavosi ir veikė savivaldos principu: patys valstiečiai pirmininkavo susirinkimams, rašė posėdžių protokolus, skaitė pranešimus ir prašė žodžio,

<...> o kaip protingai, supratingai, brandžiai, iškalbingai, norėtumėm, kad visi skeptikai ir pesimistai iš už „kordono“⁶⁸ savo akimis pamatyti galėtų. <...> Po susirinkimo vyksta spektakliai teatre, pritaikyti valstiečių skoniui, o to dvasinio ir moralinio peno, kurį dalyvis parsiveža namo, ilgam jam užtenka.⁶⁹

Reportažuose ir redakcijos analitiniuose straipsniuose informuota apie skriaudas, lenkų patiriamas Vokietijos imperijoje: menkas galimybes atstovauti savo tautai vietinėse savivaldybėse ir parlamente, bausmes už „lenkišką agitaciją“. „Teisėjams, mokytojams nevalia priklausyti Mokslo bičiulių, paramos moksleiviams ir liaudies skaityklų draugijoms“⁷⁰, – skųstasi. „Kraj“ skaitytojams iš LDK žemių turėjo dingtelėti, kad jiems nei savo politinių atstovų, nei tautinių mokslo draugijų ir liaudies skaityklų nevalia nė turėti.

„Kraj“ taip pat sau leido perspausdinti iš Poznanės žurnalo „Warta“ reportažą apie viešnagę pas poetą, etnografą, bet ir sąmokslininką Teofilį Lenartowiczių, nuo 1848 m. gyvenusį egzilyje Florencijoje. Pasakojimas apie pokalbį atrodo kaip ataskaita garbiam poetui apie tai, kaip tėvynainiai stropiai dirba tautos labui. Autorius pasakojo apie draugijų veiklą pradėdamas nuo valstiečių ratelių, žemės ūkio draugijų, studentų paramos draugijų,

⁶⁵ Ja., „Z Poznańskiego, 15 grudnia“, *Kraj*, 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 8–9.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Šia karine metafora buvo vadinamos kitoms imperijoms priklausančios ATR žemės. Čia konkrečiai turimi omenyje skeptikai iš konservatyvesnių Rusijos ir Austrijos imperijos valdų.

⁶⁹ „Z Poznańskiego, w marcu“, *Kraj*, 1883 kovo 27, nr. 13, p. 6.

⁷⁰ „Z Poznańskiego“, *Kraj*, 1883 sausio 8, nr. 1–2, p. 17.

skaityklų, Poznanės teatro veiklos ir baigdamas Mokslo bičiulių draugija bei meno galerijomis:

Užtikrinau Lenartovičių, kad visomis kolekcijomis rūpinamasi ypatingai... Paveikslai iš Miloslavo galerijos, taip pat ir Ciecierskio kolekcija perkelti į naujai perstatytus [Mokslo bičiulių] Draugijos rūmus; barono Rastawieckio ir lenkų dailininkų galerija perkelta į gražią, erdvią, iš viršaus apšviestą salę, kuri savo puikumu apstulbina kiekvieną lankytoją.⁷¹

Šie pasiekimai „Kraj“ skaitytojams, juolab iš to paties laikraščio žinantiesiems, kad Dailės paramos draugijos rūmams Varšuvoje tuomet tebebuvo renkamos lėšos⁷², o Mokslo bičiulių draugijos funkcijas, kiek išgalėdama, atliko filantropinė draugija, turėjo atrodyti įspūdingas atlyginimas už poznaniečių moralinę ištvėrę.

Tautų varžybos Austrijoje

Rusijos santykiai su Austrija šlijo anksčiau ir intensyviau konfliktuojant dėl įtakos Balkanuose. Rusijos žiniasklaidoje plintant panslavistiniais naratyvams, kritikuoti Austrijos valdžią kad ir už tenykštes slavams daromas skriaudas buvo atviras kelias. Iš tiesų kartais pasirodydavo pranešimas iš karštakošiškų Austrijos tautinių ginčų srities, pvz., apie tai, kad viena švietimo sistemos institucija leido čekų draugijai steigti mokyklą, kita ją uždraudė⁷³, arba buvo referuojama kokio nors policijos savivalės atvejo skandalizuotos Vienos spaudos nuomonė apie konstitucinių laisvių padėtį imperijoje⁷⁴. Vis dėlto tipiškesni buvo pozityvūs, nekonfrontaciniai pranešimai apie meno, mokslo, filantropijos, liaudies švietimo draugijų pasiekimus. Liaudies švietimo draugijų srityje ypač išsiskiria 1883 m. pranešimų iš Austrijos–Vengrijos blokas: 15 iš visų 30; 9 iš jų – apie lenkų draugijas, būtent apie knygų liaudžiai leidybą organizavusią Lvivo „Macierz Polska“ ir Galicijos pedagoginę draugiją, 2 pranešimai – apie Galicijos rusėnų⁷⁵, likę – apie slovėnų, čekų, kroatų švietimo asociacijas. Pranešimų apie lenkų meno ir kultūros draugijas, panašiai kaip ir iš Poznanės, – atitinkamai po 5 ir 6 iš 41 pranešimo, kuriuose minimos meno ir kultūros draugijos.

Pranešimai iš Galicijos autonomijos, kurią redakcija galėjo pagrįstai laikyti laimingesne buvusios ATR žemių dalimi, ne tik nepriešina draugijų valdžios organams, bet ir rodo jas bendradarbiaujant, dažniausiai su sava, regiono valdžia. Pvz., pasakojant apie metinį Pedagoginės draugijos susirinkimą, pranešta, kad valdybai pavyko gauti didesnes subsidijas aukštesniosioms moterų ir pramonės mokykloms. Abiejų tipų mokyklos buvo įkurtos draugijos iniciatyva; tuo metu jau veikė 6 pramonės mokyklos.⁷⁶ Apie draugijos aspiracijas gauti valdžios subsidiją informuota ir rusėnų tautinio judėjimo kontekste: Lvice vykusios

⁷¹ „U autora „Lirenki“. (Z Warty)“, *Kraj*, 1883 rugpjūčio 6, nr. 32, p. 18–19.

⁷² „Warszawa“, *Kraj*, 1883 balandžio 24, nr. 17, p. 7.

⁷³ „Z Wiednia“, *Kraj*, 1882 lapkričio 28, nr. 22, p. 5.

⁷⁴ Smólski, G., „Wiedeń, 14 października“, *Kraj*, 1883 spalio 9, nr. 41, p. 5–6.

⁷⁵ Originale *ruskie*. Verčiu *rusėnų* atsižvelgdama į tai, kad ukrainiečių ir rusinų tautiniai judėjimai nebuvo išsikristalizavę ir redaktoriai jų neskyrė.

⁷⁶ „Doroczny zjazd“, *Kraj*, 1883 liepos 17, nr. 29, p. 1–2.

rusėnų večės rezoliucijoje raginta remti Ekonomikos ir pramonės draugiją Stanislove, o rusėnų deputatai įpareigoti Seime kreiptis dėl regioninės subsidijos šiai draugijai.⁷⁷ Palyginant pranešimuose iš Rusijos imperijos taip pat retkarčiais būdavo informuojama, kad labdarinių draugijų ir institucijų veikla buvo priklausoma nuo valdžios subsidijų, bet ši informacija pasirodė tuomet, kai valdžios įstaigos planavo atimti paramą iš Varšuvos labdarinių įstaigų tinklo⁷⁸ ar kai Vilniaus korespondentas pasakojo, kad vienoje iš miesto ligoninių netikėtai apsilankęs aukštesnis valdininkas įvertino jos būklę kaip puikią ir klestinčią, „kas, suprantama, mus turėtų vien tik džiuginti. Bet betarpiška šio vizito pasekmė, kuo mus užtikrina kompetentingi šaltiniai, buvo tai, kad ligoninei buvo atimta reikšminga valdžios subsidija.“⁷⁹ Iš Poznanės pranešta, kad vietinė administracija skiria subsidijas vokiečių žemės ūkio draugijoms, o lenkų prašymus atmeta.⁸⁰

Kitų Austrijos slavų tautų judėjimų už Galicijos autonomijos ribų veikla taip pat vaizduojama veikiau kaip draugijų ir institucijų kūrimo darbas, konkurencija su greta gyvenančiomis tautomis nei kova su išoriniais valdžios trikdžiais. Reportažų apie čekų judėjimą naujojo nacionalinio teatro atidarymo metais buvo apstu; juose akcentuotas siekis susigrąžinti Čekijos ir Moravijos miestus čekų kultūrai. Vis dėlto priešininku čia laikomi „vokiečiai“, o ne valdžios institucijos, ir „kova“, regis, panašesnė į lenktynes aktyvinti savo tautines bendruomenes:

Nuolatinis slavų elemento augimas Čekijoje mums, rodos, neįprastas, stebinanantis savo milžiniška apimtimi. Kas kelias dienas laikraščiai atneša žinių apie naujos nacionalinės institucijos įkūrimą, apie tai vienos, tai kitos [čekiškos] savivaldybės atsiradimą. Netgi vietose, kurios dar visai neseniai buvo laikomos prarastomis, kuriasi žemės ūkio būreliai, čekų pramonininkų draugijos, o kas svarbiausia – steigiamos čekų liaudies mokyklos. Atvykėliui, kelerius metus nebuvusiam Prahėje, krinta į akis matomas svetimo prado nykimas. Miestą, kuris dar visai neseniai buvo pusiau vokiškas, čekai dabar gali drąsiai vadinti savu; čia vokiečių pranašumas buvo smarkiai palaužtas.⁸¹

Šiame pasakojime iš Prahos kalbama apie slavų ir vokiečių „pradus“. Miesto „susigrąžinimo“ ženklai yra čekų pilietinės visuomenės pasiekimai, naujos draugijos ir institucijos. Kitas korespondentas iš Prahos, čekas Edvardas Jelínekas, „Lietuvos apybraižų“ autorius, kėlė jam gerai pažįstamos LDK žemių visuomenės – jo akyse nepalaužiamų patriotų ir svetingų pramogų organizatorių – dvasią, vaizduodamas čekų draugijų narių gausą per karnavalą:

Mūsų karnavalas yra išpūdingas čekų nacionalinio atgimimo įrodymas. Jeigu Prahėje iki 1840 m. nebuvo nė vieno čekiško baltaus, šiandien Prahėje nėra salės, kurios pakaktų čekų karnavalo dalyviams, nes visos salės per mažos! Žofino salėje, kurioje vyksta visi pagrindiniai Prahos draugijų baliai (būtent „Besedos“ ir Akademinės), būna taip ankšta, kad net sunku

⁷⁷ „Lwów, 21 czerwca“, *Kraj*, 1883 birželio 26, nr. 26, p. 10.

⁷⁸ *Kraj*, 1883 sausio 8, nr. 1–2, p. 4–6.

⁷⁹ Raw., „Wilno, 7 września“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 18, nr. 38, p. 8–9.

⁸⁰ „Z Poznańskiego, 15 grudnia“, *Kraj*, 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 8–9.

⁸¹ T. S., „Praga Czeska, 21 lutego“, *Kraj*, 1883 kovo 6, nr. 10, p. 6–7.

šokti. Tuo tarpu vokiečiai šioje salėje nesiskundžia vietos trūkumu. Prieš 30 metų buvo visai kitaip.⁸²

E. Jelíneko tonas labiau konfrontacinis vokiečių atžvilgiu tapo jam kalbant apie Vokietijos imperijos valdomą Sileziją. Norėdamas užtikrinti, kad vietinė čekų bendruomenė nekėtina konkuruoti su lenkais, korespondentas rašė:

Čekijoje visi žino, kad Silezijoje yra tik vienas pavojingas elementas – šis elementas yra vokiečiai ir tik nuo jų reikia gintis. Čekų draugijos (skaityklos) įkūrimas Cešyne nieko nereiškia, nes yra žinoma, kad čekai steigia draugijas visur, kur tik susitelkia, net jei jų yra vos keli.⁸³

Kaip apie visuomenės judėjimą, o ne konfrontaciją, rašoma Adomo Sapiegos anonimiškai „Kraj“ publikuotuose „Laiškuose iš Kroatijos“, kuriuose autorius lygina liaudies švietimo judėjimą Kroatijoje ir Galicijoje:

Ko galima pasiekti atkakliu darbu, parodė čekai, kurie penktajame dešimtmetyje beveik visiškai atgimė. Daugmaž tas pats atsitiko ir Kroatijoje. Liaudies švietimo situacija, kiek aš galėčiau spręsti, geresnė negu pas mus. Visos klasės labai intensyviai domisi švietimu, nepalikdamos šio svarbaus reikalo išimtinai specialioms draugijoms, kurių veiksmai, kad ir kaip viešai propaguojami būtų, paprastai yra ne tokie veiksmingi kaip stipri ir nuolatinė apsišvietusių visuomenės sluoksnių, darniai dirbančių bendram liaudies švietimo tikslui, įtaka.⁸⁴

Austrijos ir Rusijos slavai: broliai ir „broliai“

Kalbant apie to meto panslavistines tendencijas, galima iš esmės sutikti su Z. Kmieciko nuomone, kad panslavizmo atžvilgiu „Kraj“ redakcija neužėmė aiškios pozicijos ir laikėsi šioje srityje veikiau dalykiško informavimo linijos.⁸⁵ Vis dėlto atidesnis žvilgsnis į savaitraščio informacijos srautą ir korespondentų pozicijas rodo sudėtingesnę vaizdą. „Kraj“ minėtos slavų vienybę skatinančios draugijos, kurios veikė Vienoje ir Rusijoje, bet jų veikla aprašyta skirtingai. Vienoje kalbama apie spontaniškus slavų, kurių ten daugybė, susibūrimus. Slavų filologijos studijos Vienos universitete telkė prijaučiančiuosius slavų kalbinei bendrijai; tokio bendrumo švente tapo filologo ir buvusio rektoriaus Franco Mirklošico jubiliejaus minėjimas.⁸⁶ Reikšmingiausių slavų intelektualų bendradarbiavimo centru tapo „Beseda“:

Slavų draugijų skaičius Vienoje siekia 34, o iš jų 7 yra bendros („Slavų beseda“, slavų savitarpio draudimo draugija „Kotvica“ ir pan.). Pirmą vietą tarp jų užima „Slavų beseda“. Šią draugiją 1864 m. įkūrė slavų patriotai, tarp kurių buvo lenkai kunigaikščiai Konstantas ir

⁸² Jelínek, E., „Praga czeska, 28 stycznia“, *Kraj*, 1883 sausio 30, nr. 5, p. 6.

⁸³ Jelínek, E., „Praga Czeska, 21 lutego“, *Kraj*, 1883 vasario 26, nr. 9, p. 4.

⁸⁴ „Odcinek kraju. Listy z Kroacyi“, *Kraj*, 1883 rugpjūčio 6, nr. 32, p. 5.

⁸⁵ Kmiecik, „*Kraj*“ za czasów redaktorstwa Erazma Piltza, 155–180.

⁸⁶ Smolski, G., „Wiedeń, 23 listopada“, *Kraj*, 1883 lapkričio 20, nr. 47, p. 5.

Jurgis Czartoryskiai, kunigaikštis Jurgis Lubomirskis, iš rusų A. Dobrianskis, T. Pajewskis, J. Aksakovas ir K. Dobrianskis, iš čekų grafas Janas Gerrachas, dabartinis, jau daugelį metų šias pareigas einantis draugijos prezidentas, dr. Śładkowski, dr. Františekas Palackis, iš kroatų vyskupas Strossmayeris ir kiti. „Slavų besedos“ tikslas yra jungti Vienoje gyvenančius slavus ir prisidėti prie slavų dvasios ugdymo.⁸⁷

Rusijoje veikė slavų labdaros komitetai; apie juos „Kraj“ 1883 m. publikuoti 9 pranešimai. Bent viename iš jų galima išžvelgti aiškia, nors ir atsargiai rusiško laikraščio nuomone pridengtą redakcijos poziciją draugijos atžvilgiu:

Kažkoks lenkas nukūrė į „Rusk. kur.“ įtikinėti, kad paskatintų Peterburgo slavų labdaros komitetą sušaukti slavų istorikų, filologų ir etnografų suvažiavimą su tikslu parengti rusų ir lenkų susitaikymo programą. Pasiūlymas akivaizdžiai šovė į galvą lenkui, neturinčiam supratimo apie dalyką ir nežinančiam, kokį gi labdaringą vaidmenį atlieka Peterburgo slavų komitetas, tad nėra vertas dėmesio. Įdomesnės yra „Rus. kurjerio“ pastabos: „<...> Mums atrodo, kad jau seniai reikia sukurti nepriklausomą slavų draugiją, svetimą bet kokiam norui rusifikuoti lenkus ar į pravoslavų tikėjimą atversti čekus; draugiją, kurios tikslas būtų intelektualiai ir moraliai artinti slavų gentis.“⁸⁸

Kitas pranešimas faktų kalba rodė, kas tikrai solidarizuojasi su nykstančia sorbų tauta. „Net“ šiame pranešime lengva suprasti ironiškai: „Laikraščiai praneša, kad Slavų labdaros draugija Peterburge paaukojo net 40 rublių Lužicos sorbams; tarp Budišino Lužicos sorbų draugijos narių yra 40 lenkų iš Lenkijos Karalystės ir 4 rusai.“⁸⁹ Kiti pranešimai išties labiau informacinio pobūdžio.

Daugiau kandžių pastabų atsirasdavo polemizuojant su vakarų slavų globėjais apsime-tančia Rusijos spauda. Tokio pobūdžio – ir to meto skaitytojams iš buvusios LDK žemių itin informatyvus – buvo redakcinis straipsnis Aleksandro III žengimo į sostą išvakarėse:

Būtent didžiųjų iškilmių, kurių su plakančia širdimi laukia visa Rusija, išvakarėse „globė-jiškoji“ (rus. *ochranitelnoj*) spaudos dalis, tarsi gavusi komandą, paleido į mus ugnį visa kovine linija. Tik dideliu vakarų slavų reikalų neišmanymu rusų spaudoje ir tarp inteli-gentų galime paaiškinti faktą, kad tokios netikros žinios ir požiūriai priimami visoje Rusi-jos žurnalistikoje už tikrą pinigą ir nematyti jokių pastangų ieškoti tiesos.⁹⁰

Redaktorius tvirtino, kad jo savaitraštis visuomet rusėnų atžvilgiu laikėsi objektyvumo, gynė teisėtą rusėnų pretenzijas, o už tai ne kartą buvo išbartas Galicijos spaudoje.

Kaipgi galima kalbėti (ir dargi „Rusiai“ ir „Kyjivlaninui“) apie persekiojimus Galicijoje, kurioje rusėnų liaudis džiaugiasi visiška religijos laisve, kurioje naudojasi tomis pačiomis konstitucinėmis teisėmis, kurioje galioja visiška kalbinė lygybė mokyklose, teismuose ir įstaigose? Ar vakarų slavų žinovams nežinoma, kad visoje Galicijoje yra daugiau rusėniškų liaudies mokyklų nei lenkiškų, kad Lvive yra rusėniška gimnazija, kad universitete rusėnų kalba turi lygias teises su lenkų, kad laisvai gyvuoja rusėnų draugijos ir politiniai klubai,

⁸⁷ „Z Wiednia“, *Kraj*, 1883 sausio 30, nr. 5, p. 9.

⁸⁸ „Zjazd Słowiański“, *Kraj*, 1883 gegužės 29, nr. 22, p. 9–10.

⁸⁹ *Kraj*, 1883 gruodžio 4, nr. 49, p. 14.

⁹⁰ *Kraj*, 1883 gruodžio 14, nr. 20, p. 3.

kurie viešai ir nebaudžiami agituoja prieš lenkus, kad Galicijoje egzistuoja keliasdešimt neprivalomų cenzūruoti rusėnų periodinių leidinių, kad visiška žodžio laisvė igoalina jų literatūrą, kad rusėnai turi savo tautinių teatrų, kad seime lenkai kalba lenkiškai, o rusėnai – rusėniškai, kad seimo protokolai rašomi dviem kalbomis, kad Rytų bažnyčios šventės švenčiamos seime ir Galicijos autonomijos vyriausybėje? <...> O ir jeigu būtų tiesa, kad rusėnai kenčia nuo Galicijos lenkų persekiojimo, koku būdu už tai galėtų būti atsakingi lenkai, gyvenantys Rusijos valstybėje?⁹¹

Priekaištas didžiarusiškiems laikraščiams dėl veidmainiškos pozicijos nurodo į dažniau „Kraj“ puslapiuose išsakomą nuomonę apie ukrainiečių liaudies švietimo situaciją. Pvz., Rusijos spaudai adresuotoje poleminėje replikoje dėl nepelnyto optimizmo švietimo pažangos Kyjivo gubernijoje atžvilgiu korespondentas pateikė oficialią statistiką, pagal kurią Rusijos gubernijose 1 000-čiui gyventojų tenka 17 mokinių, kur kas geriau šiuo aspektu besilaikančioje Lenkijos Karalystėje – 32, o Baltijos gubernijose – 79. Toliau jis apgailestavo, kad Kyjivo apylinkėse veikė tik rusiška Liaudies švietimo draugija (paliko ir jos rusiška pavadinimą „Gramotnosti“), kuri, remiama aukščiausių valdininkų, skleidžia didžiarusiškas nuostatas.

Ne tik kad mūsų kraštas neturi savo švietimo židinių parapijose, neturi moralinį poveikį skleidžiančių centrų, tokių, kurie visuomenei nurodytų aukštesnius, kilnesnius tikslus. Netgi katalikų parapijos čia neturi savų labdaros draugijų. Gailestingumo ir mielaširdystės, grynai krikščioniškos veiklos organizavimas – tai neartas laukas.⁹²

Daugiau ar mažiau atvirai „Kraj“ ir jo korespondentai demonstravo savo nuomonę apie pravoslavų tikėjimą platinančius Rusijos dvasininkus ir brolijas. Ne viename laikraštyje publikuotame straipsnyje ar komentare atsargiai šaržuojamos jų pastangos. Pvz., Maskvos korespondento pasakojimas apie scholastiškus kolokviumus, kuriuos Maskvos dvasininkai organizuoja su sentikiais, į kuriuos niekas iš aukštesnių sentikių dvasininkų nė nedrįsta atvykti iš užsienio, buvo užbaigtas kandžiu apibendrinimu: „Bet koku atveju šie viduramžių mūšiai – originalus ir būdingas Maskvos bruožas ir yra verti dėmesio.“⁹³ Arba korespondentas iš Voluinės pacitavo „itin detalų“ „Kyjivlanin“ pasakojimą apie tai, kad per iškilmes Počajevo bazilijonų vienuolyno panaikinimo ir perdavimo Rusijos pravoslavų bažnyčiai 50-osioms metinėms paminėti buvo įkurta Počajevo brolija, siekianti skleisti pravoslavų tarp piligrimų, ir apibendrinu: „Neabejotina, naujos draugijos, skirtos užsienio valstybės subjektų švietimui ir labdarai skatinti, įkūrimas yra svarbiausias Počajevo iškilmių bruožas.“⁹⁴

Grįžtant prie „Kraj“ polemikos su Galicijos rusėnų „globėjais“ Rusijos spaudoje, „Kraj“ nuosekliai stengėsi pristatyti artimą lenkų ir rusėnų politinį bendradarbiavimą Imperijos Taryboje (*Reichsrat*)⁹⁵ ar pilietinės visuomenės lygiu. Mirus ukrainiečių Liaudies švietimo draugijos „Prosvita“ steigėjui, publicistui, redaktoriui Volodymyrui Barvinskiui, „Kraj“

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Longinus, „Z kraju pol.-zach., 26 listopada“, *Kraj*, 1883 gruodžio 4, nr. 49, p. 8–9.

⁹³ Szarp, „Moskwa, 14 grudnia“, *Kraj*, 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 10–11.

⁹⁴ Longinus, „Z pol.-zach. kraju, 26 października“, *Kraj*, 1883 lapkričio 6, nr. 45, p. 8–9.

⁹⁵ „Lwów, 12 stycznia“, *Kraj*, 1883 sausio 8, nr. 1–2, p. 11.

pažymėta, kad abu Galicijos lenkų dienraščiai paskelbė mirusiajam simpatijos pilnus nekrologus; prie karsto buvo matyti trys vainikai nuo lenkų spaudos ir pilietinių organizacijų, prie kapo duobės kalbėjo lenkų žurnalistikos ir savivaldos atstovai.⁹⁶

„Kraj“ informavo apie rusėnų ir didžiarusių simpatizantų „karą“ Lvivo universitete, kurio metu rusėnų Akademinei brolija pasirašė kolegiško susivienijimo aktą su lenkų Akademinės skaityklos draugija.⁹⁷ Keliuose pranešimuose buvo apžvelgiamas rusėnų studentų organizacijos „Sicz“ Vienoje ginčas su studentų rusofilų organizacija „Bukovina“ po pastarosios nario pareiškimo per F. Miklošico jubiliejų, kad liaudis Galicijoje tapatinasi su rusais. Buvo referuojama apie „Bukovinos“ niekšiškas pastangas apskūsti priešininkus valdžiai dėl socialistinės agitacijos⁹⁸, taip pat apie lenkų studentų „Ognisko“ išreikštą palaikymą draugijai „Sicz“⁹⁹.

Polemika su lenkus užsipuolančia rusų nacionalistine spauda vertė „Kraj“ redakciją pabrėžti, kad pastaroji pripažįsta rusėnų tautinį savitumą, nepretenduoja būti nei jų globėjais, nei atstovais. Pvz., redakciniame straipsnyje klausta, kodėl laikraštis „Novoje Vremia“, nagrinėdamas Galicijos reikalus, draugiją „Sicz“ vadina „Siecz“: „Kodėl šią draugiją, kuri savo esme, pavadinimu ir sudėtimi yra grynai rusėniška, vadina lenkiškai?“¹⁰⁰

Emigracija ir „kolonijos“ – bendrumo saitai

Iš 73 straipsnių, kuriuose minimos labdaros ar filantropijos draugijos, 1883 m. 49-iose minimos ATR žemėse veikusios draugijos. 17 pranešimų iš už buvusios ATR ribų taip pat skirti diasporai. Pranešimuose iš Monako, Šveicarijos, Londono ir Paryžiaus (po 1 iš kiekvienos vietos) paminėtos politinių emigrantų šelpimo draugijos. Priėmusiosios šalies visuomenės ar pačių emigrantų savitarpio šelpimo draugijos vaizduojamos kaip svarbiausia jungtis pasitraukusiųjų gyvenime. Šiame kontekste, pasakojant apie politinės emigracijos nedalią Vakarų Europoje, labiausiai matomas „Kraj“ redakcijos kompromisas su imperijos valdžios poreikiais – neigiamas požiūris į sukilimus, išreiškiamas įvardijant juos kaip dalyvių pasirinkimą su blogomis pasekmėmis. Naujojo caro amnestijos emigrantams proga publikuotame straipsnyje apie politinių emigrantų draugijas Šveicarijoje rašyta: „jų būklė nėra puiki ir jos, žinoma, neturi jokios politinės reikšmės“. Pagrindinė šių draugijų veikla buvo teikti pagalbą jų nariams ligos atveju. „Žinoma, seniems veteranams, pasinėrusiems į vietinį gyvenimą, nemažai reiškia ir tai, kad jie gali retkarčiais susitikti, pasiklausyti gimtosios kalbos, paminėti gimtąją žemę, pažadinti neblėstančias viltis sugrįžti.“¹⁰¹ Šveicarijoje emigrantų dalia esą buvusi geresnė nei Prancūzijoje, kurioje 1863 m. 2/3 pasitraukusiųjų išmirė nuo skurdo. Bene drastiškiausiai apie politinius

⁹⁶ „Lwów, 10 lutego“, *Kraj*, 1883 vasario 12, nr. 7, p. 5–6.

⁹⁷ „Lwów“, *Kraj*, 1883 vasario 12, nr. 7, p. 8; „Lwów“, *Kraj*, 1883 gruodžio 18, nr. 51, p. 11.

⁹⁸ „Wiedeń“, *Kraj*, 1883 lapkričio 20, nr. 47, p. 12; „Wiedeń“, 1883 gruodžio 4, nr. 49, p. 15; „Wiedeń“, *Kraj*, 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 14.

⁹⁹ „Z Wiednia“, *Kraj*, 1883 lapkričio 6, nr. 45, p. 13.

¹⁰⁰ *Kraj*, 1883 gruodžio 4, nr. 49, p. 2.

¹⁰¹ S., „Genewa, 1 czerwca“, *Kraj*, 1883 gegužės 29, nr. 22, p. 5.

emigrantus atsiliepiama pasakojant apie Lenkijos bičiulių draugiją Londone, praėjusiais metais šventusią savo 50-metį:

Raudonavome už mus, lenkus, prašančius varganos išmaldos iš svetimų. <...> Norėtume įrašyti tėvynainių širdin: venkite tremties. Už savųjų rato, už gimtojo krašto ribų esame tik visuomenei nenaudinga jėga, veltui išseikvota ir pasmerkta elgetauti.¹⁰²

Greta tokio pobūdžio pranešimų yra nemažai džiugesnių žinių apie sėkmingą emigrantų mokyklos Paryžiuje, jos absolventų draugijos bei įvairių kultūros draugijų veiklą. Apie kai kuriuos garsesnius emigrantus pasakojama su didele pagarba, pvz., apie minėtą T. Lenartowiczų, arba straipsnio apie šveicarų emigrantus pabaigoje pabrėžiama, kad „inžinieriaus Stryjensko pavardę prisimena ne tik lenkai, bet ir ženeviečiai“¹⁰³.

Esama panašių, dvilypių pranešimų ir apie ekonominę emigraciją į JAV: viena vertus, kelis kartus perspėjama netikėti pasakiškomis gyvenimo Amerikoje perspektyvomis, nekeiliuoti nesusisiekus su 1882 m. susikūrusia Lenkų ir lietuvių emigrantų globos draugija¹⁰⁴, antra vertus, pasakojama apie klestintį išeivių socialinį gyvenimą. Trumputis pranešimas iš Milvokio (*Milwaukee*) apima abiejų tipų žinias:

Lenkai čia turi bažnyčių, taip pat bažnytinių, labdaros, literatūros, muzikos draugijų, skaityklą ir teatrą. Neseniai Milvokyje pašventinta nauja bažnyčia. Kalbėta lenkiškai, angliškai ir prancūziškai. Ypač mažėja valstiečių emigracija. Priešingai, pasitaiko atvejų, kai apmulkinti vargšai grįžta į gimtąjį kraštą.¹⁰⁵

Pasakojimas apie lenkų bažnyčios pašventinimą, kurio metu buvo kalbama dviem pasaulio kalbomis, gražina prie pagrindinės pasakojimų temos apie tai, kas vaizduojama kaip išeivius rišantys saitai. Čikagos laikraštyje rašoma, kad emigrantams esą pavyko atkurti ATR žemių vienybę bendros kalbos pagrindu:

Iš viso Čikagoje yra beveik 70 000 lenkų. Anot vietinio laikraščio „Gaz. Polska“, mūsų čia daugiau nei lenkų Poznanėje, nei Krokuvoje. Vietiniai lenkai yra iš visų trijų dalių, tačiau daugiausiai yra iš Prūsijos ir Vokietijos. Yra poznaniečių, sileziečių ir kašubų, galicijiečių ir rusėnų, mažlenkių, lietuvių ir žemaičių, ir visi jie kalba tik lenkiškai.¹⁰⁶

Vis dėlto pranešime iš Niujorko apie tai, kaip visos miesto lenkų draugijos šventė Sobieskio pergalės prie Vienos metines, pasakota, kad trys kalbėtojai šlovino pergalės atmintį lenkiškai, trys kiti – angliškai, vienas atsiliepė daininga lietuvių kalba.¹⁰⁷ „Kraj“ redakcija savo diasporos nariais laikė visus išeivius; lenkų kalbos mokėjimas ir noras jos mokytis redakcijai atrodė tik vertas pastebėjimo. Pvz., remiantis „New York Herald“ straipsniu,

¹⁰² T. R., *Kraj*, 1883 rugpjūčio 28, nr. 35, p. 4–5.

¹⁰³ S., „Genewa, 1 czerwca“, *Kraj*, 1883 gegužės 29, nr. 22, p. 5.

¹⁰⁴ *Kraj*, 1882 rugsėjo 19, nr. 12, p. 9; „Z Ameryki“, *Kraj*, 1882 lapkričio 21, nr. 21, p. 5.

¹⁰⁵ „Stany Zjednoczone“, *Kraj*, 1883 balandžio 24, nr. 17, p. 11.

¹⁰⁶ „Stany Zjednoczone“, *Kraj*, 1883 liepos 24, nr. 30, p. 7.

¹⁰⁷ „New York“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 30, nr. 40, p. 11.

informuojama apie naują „lenkų“ koloniją, įkurtą žydu iš Kyjivo gubernijos, čia jiems pastatytus maldos namus ir mokyklą; pastarojoje esą bus mokoma lenkų kalbos.¹⁰⁸

Išėivių iš ATR žemių „kolonijas“ Rusijos imperijoje, kaip ir politinius emigrantus, „Kraj“ pasakojimuose siejo labdaros ir savišalpos draugijos, nors šiais atvejais pasakotojo tonas paprastai optimistiškesnis ir akcentuojama narius vienijanti katalikybė. Iš minėtų 73 pranešimų apie labdarą 12-koje pranešimų pasakota apie Odesos katalikų parapijos labdaros draugiją ir 2 tokie pranešimai buvo iš Rygos. „Lenkai daug prisidėjo prie Odesos augimo ir plėtros“, – pradėtas pasakojimas straipsnyje iš Odesos. „Dar visai neseniai šios didelės lenkų kolonijos Odesoje centras buvo tik didelė ir graži katalikų bažnyčia, pastatyta žemaičio kunigo prelato Jerzy’io Razutowicziaus pastangų, darbo ir iš dalies netgi lėšų dėka.“ Nors, korespondento spėjimu, neabejotinai 2/3 vietinių katalikų yra lenkai, parapijai taip pat priklauso vokiečiai, italai ir prancūzai. Dėl to autorių nustebino per procesiją nuskambėjusi religinė giesmė lenkiškai. Visgi netrukus – dėl suprantamų daugelio parapijiečių problemų, susijusių su lenkų kalba, – dalyviai grįžo prie lotyniško giedojimo. Antras „koloniją“ rišantis mazgas buvo lenkų iniciatyva įsteigta Katalikų labdaros draugija.¹⁰⁹

Rygoje, be labdaros draugijų, veikė dar dvi draugijos, apie kurias per vienerius metus „Kraj“ publikuota gana skirtingų pranešimų. Pirmąjį dar 1882 m. atsiuntė būsimas „Aušros“ korespondentas Mečislovas Davainis Silvestraitis:

Džiaugiamės galėdami pastebėti vis daugiau lietuvių literatūros atgimimo įrodymų. Lietuvių liaudies daina yra ypač turtinga medžiaga ne tik tautinės poezijos ir muzikos, bet ir lietuvių papročių tyrimams. <...> Rygoje gyvenantis p. Juozas Miliauskas įkvėpė savo tautiečiams gerą mintį įkurti Lietuvių dainininkų draugiją, pavadintą „Aušros“ vardu <...>. Draugija jau turi 92 narius, kurie moka po rublį įsirašydami ir po 2 rublius metinio mokesčio. Draugijai leista turėti savo biblioteką, bet kadangi lietuvių literatūra dar menka, joje bus laikomos knygos įvairiomis kalbomis. Jai taip pat reikėtų lietuviškų dainų su natomis. <...> Ponas Miliauskas, ateityje galbūt neeilinis poetas, <...> jausdamas lietuviško dainyno poreikį, išsiuntė Vilniaus cenzūrai 12 giesmių, prašydamas leidimo spausdinti lotyniškais raidėmis.¹¹⁰

Po pusmečio rašė kitas pranešėjas, sprendžiant iš vartojamų žodžių, turbūt aistringas pranešimų iš Poznanės ir Austrijos skaitytojas. Nors ir pripažino katalikybę buvus pagrindiniu draugijų raiščiu, jis norėjo Rygos draugijų veikloje matyti „lenkų elementų vienijimą“:

Vietinės lenkų kolonijos veikla nėra labai gerai žinoma lenkų spaudai, todėl norėčiau paminėti keletą faktų, kurie įrodo, kad mes nesnaudžiame tinginystėje, bet stengiamės vienyti didžią dalimi vokiškame mieste. Mūsų lenkų koloniją sudaro beveik 10 000 žmonių (iš viso Rygoje pagal paskutinį surašymą gyvena 169 000 gyventojų), tačiau nemaža dalis jau yra daugiau ar mažiau germanizuota. Likusieji dar labiau stengiasi pasipriešinti germanizacijos srovėms ir kiek įmanoma vienyti lenkų pradus. Taigi turime Rygos labdaros draugiją, kurios tikslas yra padėti skurstantiems vietos katalikams, daugiausia lenkams (mūsų krašte

¹⁰⁸ „Amerika“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 25, nr. 39, p. 11.

¹⁰⁹ „Odesa, 13 lipca“, *Kraj*, 1883 liepos 17, nr. 29, p. 10–11.

¹¹⁰ M. D. S., „Dowajnowa“, *Kraj*, 1882 rugpjūčio 15, nr. 7, p. 9.

labai mažai kitų tautybių katalikų), toliau Politechnikos studentų asociaciją „Arkonija“ ir galiausiai Rygos draugiją „Aušra“, kuri per pirmuosius savo gyvavimo metus (įkurta 1882 m.), nepaisant daugybės kliūčių iš įvairių pusių, pelnė daugiau nei 30 gerų atsiliepimų ir atkakliai sėkmingai siekia savo tikslo, būtent pritraukti vietinių inteligentų klasę.¹¹¹

Dar po keturių mėnesių „Kraj“ iš Varšuvos savaitraščio „Wędrowiec“ perėmė pranešimą apie „lenkų“ gyvenimą Rygoje:

<...> jie labai prastai kalba lenkiškai, o kai kurie išvis nemoka, bet tai netrukdo jų priskirti lenkų tautybei dėl katalikų tikėjimo, kuris čia laikomas tapačiu lenkiškumui. Iš lenkų draugijų reikėtų paminėti dvi: viena – vadinamoji Katalikų labdaros draugija; ji turi biblioteką ir vaikų darželį, teikia paramą vargšams iš lėšų, gautų iš narių mokesčių ir iš organizuojamų pramogų bei mėgėjų spektaklių; antroji – lenkų–lietuvių klubas „Aušra“, kurio užduotis – supažindinti ir suartinti narius, kartu maloniai praleisti laiką. Ši draugija irgi turi biblioteką, tačiau nedidelę, – tai paaiškintina nesenu susikūrimu.¹¹²

Draugijos emigracijoje ir kolonijose keitė savo pobūdį, jų identiteto paieškos tapo svarbia veiklos stabilizacijos dalimi. Rygos „Aušra“, regis, galų gale ilgesniam laikui pasirinko kompromisinę, dvitautę poziciją. Tačiau „Kraj“ atsirado pranešimų, kuriuose kalbos ir tautiškumo palaikymas įvardijamas kaip aukštesnis tikslas nei įprasti draugijų tikslai:

Visos institucijos, įsteigtos Paryžiuje įsikūrusių lenkų, turi tikslą palaikyti tautiškumą ir kalbą. Tuo nusipelno pripažinimo ir pagarbos: Istorinė literatūrinė draugija, Lenkų biblioteka, Lenkų damų labdaros draugija, Batinjolio (*Batignolles*) mokykla, *Hotel Lambert* lenkų panelių institutas, Šv. Kazimiero namai, teikiantys prieglobstį keliasdešimčiai tėvynainių, „Garbės ir duonos“ įstaiga, teikianti stipendijas ir pensijas, Batinjolio mokyklos absolventų draugija, Lenkų darbininkų draugija ir skaitykla *Coquil* gatvėje.¹¹³

Lenkų bibliotekos draugija Rumunijos Jasuose¹¹⁴, kai kurios lenkų studentų, inteligentų ir amatininkų draugijos vaizduojamos kaip neturinčios kito tikslo, tik burti tėvynainius. Taip pranešama apie 7 metus veikiančią draugiją „Ognisko“, telkusią Gdanske mažuma pasijutusias lenkus:

Sunkioje kovoje už egzistenciją nė akimirkos nepamirštame, kad esame lenkai, ir stengiamės čia puoselėti lenkišką dvasią. Vietinė lenkų draugija „Ognisko“ jungia šią sunkią pareigą su gerais darbais. Kas savaitę rengiame posėdžius, kuriuose diskutuojame apie tėvynės, o taip pat apie pramonės reikalus. Vietiniai tėvynainiai noriai ateina į „Ognisko“ vakarelius, ypač kai rengiami mėgėjų spektakliai.¹¹⁵

¹¹¹ W. B., „Z Rygi“, *Kraj*, 1883 vasario 26, nr. 9, p. 15.

¹¹² *Kraj*, 1883 birželio 26, nr. 26, p. 17. (Pranešimas į turistinį savaitraštį „Wędrowiec“ pasirašytas slapyvardžiu *Ch...my*; sprendžiant iš bendro tono ir nemokėjimo taisyklingai užrašyti „Aušros“ pavadinimo, tai – tik miesto lankytojas: *Wędrowiec*, 1883, t. 42, s. 4, nr. 17, p. 407–409).

¹¹³ „Paryž, 5 lipca“, 1883 liepos 3, nr. 27, p. 4–5.

¹¹⁴ „Jassy“, *Kraj*, 1883 sausio 30, nr. 5, p. 10.

¹¹⁵ „Z Gdańska“, *Kraj*, 1883 gegužės 8, nr. 19, p. 11; „Z Gdańska“, *Kraj*, 1883 liepos 3, nr. 27, p. 3.

Iš Vroclavo pranešama apie Pramonės draugiją, susidedančią iš vietinių amatininkų, kurie vakarais renkasi klausytis lenkų istorijos ir kitų mokomųjų dalykų paskaitų, kurias jiems skaito daug čionykščių akademinų įstaigų studentų.¹¹⁶

Nepailstamo draugijų darbo tėvynainių salelėse vaizdai keitėsi šventiškais pranešimais istorinių įvykių metinių minėjimų proga. Iš Poznanės laikraščio perimtame straipsnyje pasakota apie Lenkų skaityklos draugijos Paryžiuje suorganizuotą Horodlės unijos paminėjimą. Renginio iniciatorius Gregorowiczius skaitė pranešimą „Apie istorinę Lenkijos užduotį“. Unijos principą „Laisvi su laisvais, lygūs su lygiais“ jis išdėstė kaip politinę evangeliją ir ragino sąžiningai jo laikytis. „Visa paskaita, šalia to, kad preciziškai išreiškė politinį siekį, buvo labai kompaktiška ir rišli, išdėstyta gražia, vaizdinga ir švaria kalba, auditorija įdėmiai klausėsi, o pabaigoje pranešėjas sulaukė plojimų.“ Toliau rašoma, kad buvęs Lvivo universiteto filosofijos profesorius Juljanas Ochorowiczius savo „simpatiškoje kalboje“ taip pat pabrėžė, jog principas „Laisvi su laisvais, lygūs su lygiais“ ne tik mums, bet ir visiems slavų kraštams gali atnešti naudos.¹¹⁷ Nors galima pagrįstai teigti, kad „Kraj“ redakcijos pozicija buvo labai artima pranešėjų išsakytoms mintims, straipsnis išsiskiria tuo, kad jame pozityviai vaizduojamas emigrantų Prancūzijoje gyvenimo fragmentas su politine potekste.

200-osios Sobieskio pergalės prie Vienos metinės tapo visos diasporos ir jai prijaučiančiųjų švente. Švęsta ne tik Krokuvoje¹¹⁸ ir Lvive¹¹⁹, bet draugijos organizavo minėjimus ir Poznanėje¹²⁰, Vroclave¹²¹, Paryžiuje¹²², Londone¹²³, Niujorke, Milvokyje¹²⁴. Prahos lenkų draugija „Ognisko“ referavo, kad jų organizuota šventė buvo proga įsitikinti čekų simpatijomis¹²⁵, o E. Jelínekas pasakojo, kad Brno mieste čekai surengė iškilmes Sobieskio pergalės metinėms paminėti ir tuo užsitraukė kai kurių Vienos visuomenės atstovų pyktį.¹²⁶ Panašia iš viso pasaulio sveikinimus siunčiančių draugijų vienybės demonstracija tapo dailininko Jano Matejkos gyvenimo jubiliejaus minėjimas.

Daugiakultūre filantropija

Stiprėjančio etninio nacionalizmo tendencijos skatino ekonominį tautinių bendruomenių egoizmą, raginantį kooperuotis tik su savais ir smerkiantį leidžiančiuosius pinigus už tautinių bendruomenių ribų. Filantropijos sritis, XIX a. pirmoje pusėje vienijusi įvairių tikėjimų ir socialinės padėties žmones kilniais tikslais, tapo sritimi, kurioje sutinkama bendradarbiauti

¹¹⁶ „Z Wrocławia“, *Kraj*, 1883 birželio 5, nr. 23, p. 5.

¹¹⁷ „Paryž“, *Kraj*, 1883 spalio 30, nr. 44, p. 12.

¹¹⁸ „Z Krakowa“, *Kraj*, 1883 rugpjūčio 21, nr. 34, p. 7.

¹¹⁹ „Lwów“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 1, nr. 36, p. 3.

¹²⁰ „Poznań“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 11, nr. 37, p. 10; „Z Poznańskiego, 8 listopada“, *Kraj*, 1883 spalio 30, nr. 44, p. 4.

¹²¹ „Z Wrocławia“, *Kraj*, 1883 liepos 3, nr. 27, p. 3.

¹²² „Paryž“, *Kraj*, 1883 gruodžio 11, nr. 50, p. 15.

¹²³ „Londyn“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 11, nr. 37, p. 10.

¹²⁴ „Ameryka“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 30, nr. 40, p. 11.

¹²⁵ „Z Pragi“, *Kraj*, 1883 gegužės 1, nr. 18, p. 12.

¹²⁶ Jelínek, E., „Z Pragi Czeskiej“, *Kraj*, 1883 rugpjūčio 28, nr. 35, p. 10–11.

tik „su sąlyga“. Korespondentas iš Poznanės, referuodamas apie vokiškų institucijų sumanytus į kai kuriuos filantropinius projektus įtraukti lenkų, reagavo taip: „Labai graži ir kilni mintis, prie kurios prisidėti lenkų gyventojai tikrai neturėtų vengti, jeigu tik į draugijos valdybą ir veiklą bus įtrauktas lenkiškas elementas.“¹²⁷ Intensyvėjančios migracijos patirtys pavertė filantropinį rūpinimąsi savaisiais savaiame suprantamu poreikiu.

Nors „Kraj“ atspindėjo šias tendencijas, ne silpnesnis balsas šiame laikraštyje priklausė tiems, kurie reikalavo lygaus elgesio su visų tautybių ir konfesijų žmonėmis filantropijos srityje. Viena vertus, tai buvo natūrali pozicija LDK žemių tautinėms bendruomenėms, kurios visos savame krašte jautėsi diskriminuojamos tikybos ir tautybės pagrindu. Dar daugiau – ši siekė mėginti pristatyti kaip specifiską vietos tradiciją, jos pažangumo ženklą. Nuolatinis „Kraj“ korespondentas iš Kyjivo gubernijos Janas Iłgowski, paliesdamas dar neišspręstos pilietinės emancipacijos temas, pilietinės lygybės siekį apibūdino kaip svarbią Lietuvos pilietinės tradicijos vystymosi dalį:

Nepamirštamai nusipelnė mūsų visuomenei šio amžiaus pradžioje veikusi ir anuomet garsi Vilniaus „Nenaudėlių“ draugija <...>. Nuo to laiko iš tiesų praėjo šešiasdešimt metų, ir vis dėlto principai, kuriuos ši draugija paskelbė savo pažangos ir tolerancijos dvasios persemelktuose įstatuose, yra tokie pažangūs ir demokratiški, kad juos būtų galima priimti kaip šiuolaikinius.¹²⁸

Spręsdama tik du socialinius klausimus, J. Iłgowskio nuomone, draugija laikėsi konservatyvios krypties: nenorėjo pripažinti lygių teisių žydams ir nematė poreikio užtikrinti moterims geresnę padėtį šeimoje ir visuomenėje, nes tai esą užduotis jo kartos žmonėms.

„Kraj“ korespondentai turėjo mažai galimybių prisidėti prie pilietinės emancipacijos, bet viena tokia karjeros galimybių lyginimo sritis buvo parama neturtingiems moksleiviams. Iš 28 pranešimų apie tokio pobūdžio draugijas 1883 m. 15-koje referuojama apie ATR žemes Rusijos imperijoje, įskaitant 6 apie buvusios LDK žemes. Šalia 11 pranešimų apie lenkų draugijas Vokietijos imperijoje (įskaitant 8 pavyzdinčiai veikiančios Karolio Marcinkowskio draugijos Poznanėje paminėjimus) tai yra gausiausia grupė. Kaip tik iš LDK ir Podolės buvo girdėti reikalavimai vykdant šią misiją padėti visiems. Józefas Sosna iš Vilniaus priekaištavo Vilniaus moksleivių paramos draugijai, kad ši pernelyg linkusi svarstyti, ar koks nors moksleivis nusipelnė pagalbos. Jis priminė, kad įstatuose rašoma: draugijos tikslas yra padėti neturtingiems studentams Vilniaus mokslo įstaigose. Tad draugija privalanti padėti kiekvienam besimokančiajam, nepriklausomai nuo tautybės, kilmės, tikėjimo, pažangos mokslų srityje. Draugija įstatuose esą neįsipareigojusi globoti tik asmenis, turinčius išskirtinių sugebėjimų, pasižyminčius nuolatinio darbu, pavyzdingu darbštumu ir elgesiu. „Yra vargšas, nori mokytis, turi būti tam lėšų“¹²⁹, – dėstė J. Sosna ir argumentavo, kad pats neturtas gali būti prastesnių studijų rezultatų priežastis – po sunkaus fizinio darbo nusiplukę tėvai neturi galimybių padėti vaikams ruošti pamokas. Korespondentas iš Podolės Kameneco jautėsi priverstas gintis nuo priekaištų, kad tenykštė Mokinių rėmimo draugija buvo pernelyg dosni žydų moksleiviams. Jis nurodė, kad išdalytos lėšos buvo gautos ne tik iš aukotojų, kurių

¹²⁷ Ja., „Z Poznańskiego, 15 grudnia“, *Kraj*, 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 8–9.

¹²⁸ Iłgowski, Jan, „Z nad Tykicza, 24 marca“, *Kraj*, 1883 balandžio 3, nr. 14, p. 7.

¹²⁹ Sosna, Józef, „Wilno, 13 lutego“, *Kraj*, 1883 kovo 6, nr. 10, p. 8.

konfesinė priklausomybė yra žinoma, bet ir iš koncertų, spektaklių, balių. „Galiausiai, maloningi ponai, dalijant jūsų įneštą pinigą, nepriklausomai nuo tautybės, juo naudojosi ne žydai, ne lenkai, ne rusai, o tik vargšai vietinių mokyklų mokiniai.“¹³⁰

„Kraj“ pranešimai rodė, kad žydų esama ir kitoje filantropijos pusėje: pvz., Vilniaus prekybos banko filialo Balstogėje direktorius Davidas Chvolesas pajamas už savo žydų emancipacijos problemoms skirtas brošiūras paaukojo Žydų lavinimo amatų ir žemės ūkio srityse draugijai ir Balstogės realinės mokyklos studentų paramos draugijai.¹³¹ Pažymėtina, kad 1883 m. tebuvo vienintelis pranešimas apie tokio pobūdžio draugiją Rusijoje (be vakarinių gubernijų) – būtent apie Rusijos žydų švietimo draugijos metinę ataskaitą, rodančią išpūdingą draugijos kapitalą, narių ir remiamųjų skaičių, publikacijas.¹³² Iš Vilniaus buvo pranešama apie nepriekiaštingai veikiančią Labdaringų damų draugiją, besirūpinančią neturtingų žydų vaikų lavinimu ir profesiniu rengimu.¹³³ Pranešimuose iš Vilniaus pasakota apie žydų solidarumą – nuostabų ir sektiną kultūros bruožą, pvz., kai vietiniai žydai spontaniškai tarpusavyje rinko pinigus žydų rekrutams į Rusijos kariuomenę išdalyti. „Tam tikrais atžvilgiais turėtume mokytis iš jų solidarumo, dėl kurio individas nesijaučia paliktas pats sau, bet iš aplinkinių sulaukia pagalbos, paramos. Tai yra jų jėga *L'union fait la force!*“¹³⁴

Buvo pranešama apie mažumų atstovų simpatijas lenkų draugijų veiklai ir patriotizmą. Pvz., pasakojant apie metinį Galicijos pedagoginės draugijos suvažiavimą Stryjaus (*Stryy*) miestelyje, rašyta:

Posėdžio pradžioje miesto vardu jį pasveikino meras, teisininkas ir Seimo narys, izraelitas dr. Fruchtmanas. Labai nuoširdžioje kalboje jis išaukštino švietimo svarbą, pagerbdamas draugiją, puoselėjančią Edukacinės komisijos tradicijas. Draugijos prezidentas Zygmuntas Sawczyński, Lvivo mokytojų seminarijos direktorius, *gente ruthenus natione polonus*, praėjęs mero mintį, nuoširdžiai paragino žmones dirbti švietimo srityje, pasakojo apie draugijos pastangas ir dėkojo už šiltą priėmimą.¹³⁵

Atsirasdavo ir kitokių balsų. Dėl nepavykusių rinkliavų draugijų veiklai pagieža kartais būdavo išliejama „vengiančių paremti“ žydų adresu.¹³⁶ Korespondentas iš Mogiliavo vietinės visuomenės apatiją ir nesugebėjimą išnaudoti puikios geografinės padėties potencialo aiškino netgi miesto susiskaidymu į atskiras gentis. 15 000 gyventojų žydų, pasak jo, laiko savo rankose prekybą, negausioje lenkų grupėje yra advokatų, gydytojų, pora valdininkų ir į miestą persikėlusius bajorų. Rusai savo ruožtu sudaro valdininkų klasę. „Kiekvienas iš šių sluoksnių turi savo tikslus ir užduotis, maža kas juos jungia, o dėl to kenčia miesto reikalai.“ Toliau korespondentas pasakojo apie vos susibūrusias ir be veiklos nunykusias ar merdėjančias draugijas, negailėdamas niekinančių žodžių nė rusų draugijoms: „Iš likusių

¹³⁰ Dr. A. J., „Kamieniec-Podolski, 1 lutego“, *Kraj*, 1883 vasario 12, nr. 7, p. 6–7.

¹³¹ Gliński, Frunciszek, „Białystok, 3 czerwca“, *Kraj*, 1883 birželio 19, nr. 25, p. 10.

¹³² *Kraj*, 1883 rugsėjo 25, nr. 39, p. 12.

¹³³ „Z Wilna“, *Kraj*, 1883 lapkričio 27, nr. 48, p. 16–17.

¹³⁴ „Z Wilna“, *Kraj*, 1883 gruodžio 4, nr. 49, p. 16.

¹³⁵ „Doroczny zjazd“, *Kraj*, 1883 liepos 17, nr. 29, p. 1–2.

¹³⁶ W. G., „Od Żytomierza“, *Kraj*, 1883 balandžio 10, nr. 15, p. 12.

tik „Ženskoje blahotvoritelnoje obščestvo“ laikas nuo laiko leidžia žinoti, kad dar gyva... Gubernijoje gi dar savo varganą gyvenimą velka draugija „Lesopromysslennik“.¹³⁷

Rusų draugijos įvardijamos neverčiant jų pavadinimo – tai gali reikšti tam tikrą atsiri-bojimą, juolab pranešime pabrėžiant, kad draugijai nesiseka. Ironišką atsitraukimą galima nujausti pranešime iš Vilniaus apie neseniai metų ataskaitą pristačiusios „Dobrochotnos Kopiejkos“ veiklą, kuris, regis, parašytas su intencija informuoti, bet nežinia, ar jame nuo-širdžiai apgailestaujama dėl trūkstamo visuomenės dėmesio, ar kitų privilegijuotos draugi-jos nesėkmių:

Prieš 14 metų generalgubernatoriaus žmonos ponios Potapovos įsteigta, ši privilegijuota draugija turi plačią veiklos sferą ir teisę naudotis iš viešų pramogų bei loterijų gaunamomis pajamomis. Todėl juolab verta dėmesio, kad jokiuose laikraščiuose apie ją neradome nė užuominos. <...> Nuo to laiko, kai prieš 10 metų iš miesto gautame pastate buvo įsteigtos dirbtuvės, skirtos draugijos globojamų našlaičių profesiniam rengimui, buvo tik trys atve-jai, kai mokiniai laiku užbaigė mokymo programą, ir nė vienas iš tų 16 dar neįsteigė savo dirbtuvės. <...> Visur ataskaitoje matomas taupumas, o nustebina tik vieninteliai duome-ny: triskart viršytos numatytos išlaidos administracijai. Pagaliau ataskaita rodo kasmetinį draugijos narių skaičiaus mažėjimą, su tuo yra susijusi vis siaurėjanti draugijos veikla.¹³⁸

Bendru tonu džiugiame pranešime apie labdaros reikalus iš Podolės Kameneco pabrėžtas rusiškos labdaros uždarumas, ji retoriškai priešinta vietinės labdaros pozicijai:

Esam mielaširdingi... Jau trečiąkart iš mirusių prikelta Labdaros draugija veikia energingai, o labiausiai džiugina tai, kad rūpinasi vargšų poreikiais, neatsižvelgdama į pagalbos prašan-čių tautybę. Pravoslavų brolija ir draugija, remianti popų vaikus, nėra tokio pobūdžio, o rinklių išlaikoma vaikelių prieglauda tokio pobūdžio yra.¹³⁹

Inteligentų „Polonia“ ir „Lituanicos“ kontūrai

„Kraj“ viename iš įvadininių straipsnių, turint omenyje į Rusiją inkorporuotas žemes, rašyta:

Bet koks nuodugnesnis intelektualinis darbas daugiau ar mažiau reikalauja reikšmingų išlaidų, kurių individų lėšos negali padengti, ypač tokioje skurdžioje visuomenėje kaip mūsų. Kitos tautos turi mokslo draugijų, viešųjų bibliotekų, valdžios subsidijų ir kitos tokios rūšies paramos, kokios mums trūksta. Jei kur literatūrinė veikla reiškia besąlygišką išsivertimą savo paties ištekliais ir privatų pasiaukojimą, taip yra pas mus.¹⁴⁰

Iš 97 pranešimų apie mokslo, literatūros ir inteligentų draugijas 1883 m. ATR žemių dalis Rusijos imperijoje atrodo kukliai: 8 pranešimai iš Varšuvos, 4 – iš Vilniaus, 4 – iš Kyjivo ir 2 – iš Podolės. Taigi, šie skaičiai rodo, kad redaktorius šiek tiek perdėjo: šiuose pranešimuo-se minėtos vietinės medicinos draugijos, Kyjive veikiančios Technikos draugija ir Istorinė

¹³⁷ T. Ch., „Mohylów nad Dnieprem, 25 czerwca“, *Kraj*, 1883 liepos 10, nr. 28, p. 6.

¹³⁸ Raw., „Wilno, 7 września“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 18, nr. 38, p. 8–9.

¹³⁹ Dr. A. J., „Kamieniec podolski, 8 listopada“, *Kraj*, 1883 lapkričio 20, nr. 47, p. 10.

¹⁴⁰ *Kraj*, 1883 spalio 16, nr. 42, p. 2–3.

Nestoro vardo draugija. Vietinių gydytojų organizacijų nuomonės aktualiais higienos klausimais, visuomenės ar jų narių mylimų, medicinos mokslui nusipelnusių gydytojų nekrologai teikė žinių visuomenei apie vietinių inteligentų organizacijų reikšmę.

Tuo ATR žemių gyventojų santykio su mokslo draugijomis vaizdavimas nesibaigė. Iš 22 likusių pranešimų iš Rusijos imperijos didesnė dalis susijusi su iš ATR žemių kilusių mokslininkų bei inteligentų veikla, kartais imponuojančiu mastu: „7-ame visuotiniame Rusijos gamtos mokslų kongrese dalyvauja 60 lenkų, beveik visi jų yra gydytojai. Dabartiniame kongrese susirinko apie 300 asmenų, o 15 dalyvių lenkų skaitė pranešimus.“¹⁴¹ „Kraj“ referuota apie W. Spasowicziaus veiklą Peterburgo teisininkų draugijoje, paryškintas jo autoritetas ir įtaka draugijos formuluojamoms nuomonėms kriminalinės teisės klausimais¹⁴², pranešta apie Architektų draugijos konkursuose apdovanotus tėvynainius Władysława Dąbrowską iš Kauno gubernijos ir Galejewską iš Vilniaus.¹⁴³ Korespondentas iš Tbilisio pranešė, kad visose Tbilisio mokslo draugijose yra lenkų, o Geografinės draugijos, kuri savo tyrimais buvo daugiausiai pasiekusi, pirmininkas yra generolas Hieronimas Stebnickis, sekretorius – mokytojas Zagórkis.¹⁴⁴ Straipsnyje apie Ferdinando Müllerio Leipcige publikuotą ataskaitą apie Imperatoriškos geografinės draugijos ekspediciją į Sibirą pristatyta jau tarptautiniame kontekste skleidžiama nuomonė apie lenkų tremtinių vaidmenį civilizuojant Sibirą. Pažymėjęs, kad politiniai tremtiniai Sibire niekam negalėjo kenkti, nes vietiniams gyventojams jų patriotizmas buvo nesuprantamas, o nuo rusų jie laikėsi atokiau, ataskaitos autorius toliau dėstė:

Mano bendražygis Czekanowskis nėra vienintelis lenkas, kuris, gyvendamas Sibire, su dideliu entuziazmu ir gilia erudicija dirbo tyrinėdamas šį kraštą. Čia savo praktiką tęsė ir į Sibirą ištremti gydytojai, ypač aktyvūs kaimuose, tarp kaimo žmonių nieškodami sau jokios naudos ir jokio pasipelnymo.¹⁴⁵

12 pranešimų apie su didžiausia pagarba minimą ir už sistemingą darbą giriamą lenkų Mokslo bičiulių draugiją Poznanėje papildė Mokslinės lenkų akademinės draugijos Berlyne¹⁴⁶ ir Mokslinės lenkų politechnikų draugijos Drezdene¹⁴⁷ ataskaitos. Šalia 7 pranešimų apie mokslo ir literatūros draugijas Krokuvoje ir Lvive, inteligentų darbą solidžiai reprezentavo Krokuvos meno bičiulių draugija.

„Kraj“ vykdyta informacijos sklaida išryškino Galicijos inteligentų draugijų pastangas vienyti ATR inteligentus. Pranešta apie Lvivo teisininkų draugijos sumanymą surengti lenkų teisininkų ir ekonomistų suvažiavimą, siekiant stiprinti teisės ir visuomeninių mokslų plėtros koordinaciją.¹⁴⁸ Nors pranešime nenurodyta, kokie lenkų mokslininkai turimi omenyje, iškalbus pats būsimų dalyvių apibrėžimas tautiniu, o ne teritoriniu pagrindu.

¹⁴¹ *Kraj*, 1883 rugsėjo 11, nr. 37, p. 14.

¹⁴² *Kraj*, 1883 sausio 16, nr. 3, p. 13; 1883 gruodžio 24, nr. 52, p. 17.

¹⁴³ *Kraj*, 1883 rugpjūčio 6, nr. 32, p. 13.

¹⁴⁴ „Tyflis, 12 maja“, *Kraj*, 1883 gegužės 29, nr. 22, p. 9.

¹⁴⁵ „Z Syberyi“, *Kraj*, 1883 vasario 12, nr. 7, p. 13.

¹⁴⁶ „Z Berlina“, *Kraj*, 1883 kovo 6, nr. 10, p. 11.

¹⁴⁷ „Z Drezna“, *Kraj*, 1883 rugpjūčio 14, nr. 33, p. 4.

¹⁴⁸ „Ze Lwowa“, *Kraj*, 1883 liepos 24, nr. 30, p. 5.

Pranešta ir apie praktinį švietimo darbą intensyviai organizuojančios Galicijos pedagoginės draugijos pastangas plėsti veiklą Silezijoje, nors Vokietijos valdžia tai uždraudė.¹⁴⁹ Pateikta ir įrodymų, kad vienijantį vaidmenį Galicijos draugijos iš tiesų atliko, pasiekdamos inteligentų saleles už Austrijos imperijos ribų: net 16 lenkų iš Sorokų Besarabijos gubernijoje priklausė Krokuvos meno bičiulių draugijai.¹⁵⁰

Platų įvadinį straipsnį „Kraj“ skyrė lenkų literatų ir menininkų suvažiavimui Krokuvoje bei jame svarstytiems visoms ATR žemėms skirtiems projektams. Dailininkas Liudomiras Benedyktowiczius siūlė surengti lenkų dailės parodą, apkeliausančią Krokuvą, Lvivą, Poznanę ir Varšuvą. Kazimierz Bartoszewiczius pateikė apsvarstyti sumanymą sukurti bendrą lenkų menininkų ir literatų našlių bei našlaičių paramos draugiją. Suvažiavime dalyvavo ir „Kraj“ redaktorius E. Piltzas. Suvažiavimą užbaigusios puotos metu jis pakėlė tostą rusėnų garbei, linkėdamas jiems santarvės ir sėkmingų susitarimų su lenkais Galicijos seime.¹⁵¹

„Kraj“ atspindėjo Galicijos lenkų inteligentų pastangas remti rusėnų kultūrinę atmintį. Pvz., minint Ivano Fedorovo, pirmojo rusų spaustuvininko ir Ostrogo Biblijos leidėjo 300-ąsias mirties metines, Lvivo literatūros ratelis ir vietinė spaustuvininkų draugija „Ognisko“ šventė kartu su rusėnų draugijomis. Šis pranešimas paskelbtas įvadinio straipsnio pabaigoje, prieš tai kandžiai aptarus, kad jubiliejaus minėjimas Rusijos imperijos sostinėse neapsiėjo be „lenkų intrigos“ paieškų, nes erezija apkaltintą maskvėnų spaustuvininką priėmė Abiejų Tautų Respublika.¹⁵²

Matomą vietą „Kraj“ puslapiuose užėmė diasporos mokslininkai, inteligentai ir jų draugijos. Priminta Lenkų istorijos draugija Londone ir užsiminta apie literatūros draugijų egzistavimą JAV, o apie Paryžiaus istorinę literatūros draugiją publikuoti 5 pranešimai. Viename iš jų pristatyta nauja Liubomiro Gadono knyga apie draugijos 50 metų veiklą.¹⁵³ „Kraj“ taip pat pranešta apie emigrantų pasiekimus Europos mokslininkų draugijose bei jų pastangas prisidėti prie lenkų kultūros, pvz., apie Aleksandro Brücknerio paskaitų ciklą apie lenkų literatūrą, kurį skaitė Berlyno naujųjų kalbų studijų draugijos nariams¹⁵⁴, apie Paryžiuje gimusio ir mokslus išėjusio matematiko Ernesto Sągajlo knygą, kurią į lenkų kalbą išvertė Kazimieras Brandtas, buvęs Paryžiaus tikslųjų mokslų draugijos sekretorius¹⁵⁵. Pranešta apie šios Paryžiaus draugijos leidinyje publikuotus Peterburge studijas baigusius tėvynainių W. ir E. Natansonų ir kitų Rusijos imperijoje dirbusių lenkų mokslininkų darbus.¹⁵⁶

Lenkų mokslininkų ir inteligentų pasiekimai kūrė sienų nepaisančios ir tėvynės naudai dirbančios intelektualų bendruomenės vaizdą. Šiame kontekste verta pakomentuoti 8 straipsnius apie Lietuvių literatų draugiją, kuri „Aušros“ pasirodymo metais sulaukė išskirtinio dėmesio.

¹⁴⁹ „Z Cieszyna“, *Kraj*, 1883 balandžio 16, nr. 16, p. 11.

¹⁵⁰ „Soroki, gub bessarabskiej, 20 kwietnia“, *Kraj*, 1883 gegužės 8, nr. 19, p. 10.

¹⁵¹ „Zjazd literacko-artystyczny w Krakowie“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 11, nr. 37, p. 1.

¹⁵² *Kraj*, 1883 gruodžio 11, nr. 50, p. 1–2.

¹⁵³ „Towarzystwo historyczno-literackie Paryżu“, *Kraj*, 1883 balandžio 24, nr. 17, p. 18.

¹⁵⁴ „Dr. Brückner o Literaturse polskiej“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 11, nr. 37, p. 17.

¹⁵⁵ „Nowe dzieło matematyczne“, *Kraj*, 1883 liepos 10, nr. 28, p. 14.

¹⁵⁶ *Kraj*, 1883 sausio 8, nr. 1–2, p. 18.

Kalbant apie tai, kad „Kraj“, pristatydamas „Aušros“ projektą, stengėsi moderuoti diskusiją lenkų spaudoje, neastrino kampų ir diskretiškai neiššifravo, kas buvo tas Lietuvių literatūros draugijos narys iš Prahos, kurio straipsnis „Novaja vremja“ galėjo būti sunkiai priimtinas ir „Kraj“ propaguojamam požiūriui, maža ką galima pridėti prie Piotro Łossowskio analizės.¹⁵⁷ Vis dėlto šiame straipsnyje reikėtų paryškinti „Kraj“ diskursą etninių ATR žemių tautų nacionalizmo atžvilgiu ir parodyti, kad platesnio kalbėjimo apie tautų teises kontekste „Kraj“ pozicija ir „Aušros“ atžvilgiu buvo nuosekli platesnio požiūrio į tautų judėjimus regione ir jau metus besitęsiančių ginčų su „lenkų intrigos“ ieškotojais kontekste.

Dar 1882 m., polemizuodamas su Muraškos Rusijos spaudoje platinamais priekaištais, kad tai lenkai tarp lietuvių platina 1863 m. sukilėlio Mikalojaus Akelaičio Paryžiuje parengtą knygelę, norėdami juos išnaudoti savo beviltiškoje kovoje prieš rusų valdžią, „Kraj“ redaktorius atsakė, kad geriausias būdas kontroliuoti lietuvių literatūros turinį būtų rašto lotyniškomis raidėmis draudimo atšaukimas ir kad nepagrįsta kaltinti visus lenkus noru pasisavinti ir išnaudoti lietuvius, atvirksčiai, „laikas įsitikinti, kad yra priešingai ir kad mes nuoširdžiai pritartume lietuvių kalbos ir literatūros teisių suvienodinimui su estų ir latvių literatūrų teisėmis“¹⁵⁸.

1883 m. 5 ir 8 numeriuose atspausdintas beveik tapatus straipsnis, kuriame pranešama apie 5 635 Rytų Prūsijos lietuvių peticiją Gumbinės valdžiai, kuria reikalauta, kad mokyklose religijos pagrindai būtų aiškinami lietuvių kalba, taip pat apie tuo pačiu metu susikūrusią Lietuvių literatūros draugiją, siekiančią kultivuoti lietuvių kalbą. Regioninei valdžiai atmetus prašymą, lietuviai esą kreipėsi į aukštesnes instancijas. Straipsnio autorius nurodė paralelę tarp lenkų ir lietuvių judėjimų Vokietijos imperijoje: tokių pačių reikalavimų, argumentuotų nesuprantama kalba mokomų vaikų „sulaukėjimo“ grėsme, atmetimas paskatino Gdansko pamario ir Kašubų gyventojus pasijusti lenkais. Buvo galima įžvelgti ir netiesioginę paralelę tarp rusų ir vokiečių spaudos reakcijos – esą dabar vokiečių spauda kaltina lenkus, kad pakurstė lietuvių judėjimą, nors iš tiesų kalta pati Vokietijos valdžia, neįsiklausanti į suprantamus reikalavimus.¹⁵⁹ Savaitraštyje nebuvo įprasta, kad straipsniai kartotųsi, o šie du išties skiriasi tik detalėmis. Pirmasis buvo pristatytas kaip pranešimas iš Rytų Prūsijos, perimtas iš Krokuvos laikraščio „Czas“, antrasis – iš Vakarų Prūsijos be nuorodos į kitą laikraštį. Po pirmoju straipsniu dar buvo pranešimas apie lietuvių apgyvendintas teritorijas Rytprūsijoje, jų laikraščius ir tautinės savimonės apraiškas, taip pat jame apgalvestauta, kad kaimyniniai mozūrai snaudžia ir neima iš lietuvių pavyzdžio.¹⁶⁰

Galbūt šis pasikartojimas buvo sąmoninga pastanga labiau paviešinti informaciją, nes 13 numerio įvadinio straipsnio polemikoje su anonimiškai pristatytomis Jono Basanavičiaus nuomonėmis laikraštyje „Nov. vremja“ redaktorius užtikrino, kad, nepaisydamas visų nuomonių skirtumų, kaip ir J. Basanavičius, laikosi įsitikinimo, jog kiekviena tautybė turi neginčijamą ir visišką teisę vystytis:

¹⁵⁷ Łossowski, „Gazeta „Ausra“ i początek narodowego ruchu litewskiego (1883–1886)“, 113–115.

¹⁵⁸ *Kraj*, 1882 lapkričio 28, nr. 22, p. 3–4.

¹⁵⁹ „Z Prus wschodnich“, *Kraj*, 1883 sausio 30, nr. 5, p. 9; „Z Prus zachodnich“, *Kraj*, 1883 vasario 20, nr. 8, p. 11.

¹⁶⁰ „Z Prus wschodnich“, p. 9.

Duok Dieve, kad ši srovė, apėmusi visas Europos tautas ir tauteles, neliktų be įtakos lietuvių tautai, kad tos teisės, kuriomis jau naudojasi flamandai Belgijoje, kai kurios slavų tautos Austrijoje, latvių ir estų tautos mūsų šalyje, netrukus taptų lietuvių turtu ir ramsčiu.¹⁶¹

Tačiau redaktorius atsisakė atsakyti į kaltinimus dėl politinių lenkų tikslų (lenkinti lietuvius) ir tikino, kad jeigu lietuviai, kurių vardu autorius kalba, objektyviai įvertintų situaciją, galbūt prieitų išvadą, kad lenkų ir lietuvių tautų interesai nepasižymi tokiu pačiu santykiu kaip vokiečių ir čekų, turkų ir bulgarų interesai, ir pastebėtų, kad, pvz., Prūsijoje, kurioje abi tautos yra vienodai engiamos, abi turi bendrą siekį įgyti kalbos ir tautinę laisvę.¹⁶²

Janas Karłovičius, kurį pati redakcija pristatė kaip didžiausią autoritetą lietuviškuose reikaluose, pateikdama jo straipsnį apie Lietuvių literatūros draugiją Tilžėje, taip pat paryškino bendrą lietuvių ir lenkų reikalą, netgi priekaištavo Lietuvių literatūros draugijai dėl pernelyg kuklių užduočių – išsaugoti visa, kas susiję su Lietuva ir lietuviais, mokslui. „Tad ne gyvenimui?“, – klausė J. Karłovičius, vystydamas savo mintį, kad draugijos tikslai priimena kalbą prie mirštančiojo, kai kviečiama su juo nusifotografuoti ir surašyti turą. „Įsiminkime, kad vokiečiai mus, lietuvius, nori išsaugoti mokslui kaip tai, kam dėl gamtos dėsnių jau skirta mirti!“¹⁶³ Panašiai kaip „Kraj“ redakcija, vaizduodama lenkų ir rusėnų santykius Lvive, ir J. Karłovičius ieškojo lietuvių ir lenkų bendradarbiavimo galimybių. Viena vertus, jis gynė „Aušrą“ nuo perdėtos kritikos, tvirtindamas, kad epizodiškiems jaunuo nacionalizmo išsišokimams, kurie iš esmės nesiskiria nuo pasitaikančio lenkiško šovinizmo, priskiriama per daug reikšmės.¹⁶⁴ Antra vertus, pritardamas „Kraj“ įvadiniams straipsniams, J. Karłovičius ragino lietuvių inteligentus netemdyti dabartinių santykių istorijoje išisaknijusių skriaudų paieškomis, ginčais neteikti peno šovinistinei rusų spaudai, kvietė dirbti abiejų tautų inteligentus aplinkybių varžomose tautinio darbo vagose ir, svarbiausia, siekti lietuviškos spaudos lotyniškais raidėmis legalizavimo:

O dabar, įtvirtinę santarvės ir brolybės principus, pagalvokime, ką galime padaryti, kad prisidėtume prie nuoširdžių ir mums brangių lietuvių siekių?.. Mes neturime žodynų, gramatikos, spaustuvių, žurnalų, mokyklų! Sunkumai yra milžiniški, jie iš esmės nuo mūsų nepriklauso. Mūsų pareiga kovoti su jais legaliais būdais ir vadovaujantis vidiniu teisingumo jausmu. Taigi privalome diskutuoti ir rašyti, kad įtikintume, kad leidimas spausdinti lietuviškai lotyniškais raidėmis yra būtinas milijonų žmonių švietimui ir gerovei. Gerai žinoma, kad lietuviai nenori skaityti nelotyniškos spaudos.¹⁶⁵

Dėstydamas konkrečias darbo gaires, J. Karłovičius minėjo mokslinio, intelektualinio darbo tikslus: bendrinės kalbos nustatymą, gramatikos, žodynų kūrimą, vadovėlių mokykloms rengimą, o kaip paskutinę būtiną pakopą pažymėjo periodinių leidinių ir lietuvių mokslo draugijų steigimą.¹⁶⁶ Šio draugijų tikslo nukėlimo į ateitį nederėtų interpretuoti kaip jau išsikūrusios draugijos neigimo, bet kaip įsitikinimą, kad mokslinės priemonės

¹⁶¹ *Kraj*, 1883 kovo 27, nr. 13, p. 1–2.

¹⁶² *Ibid.*, p. 2.

¹⁶³ „Towarzystwo Litewskie w Tylży“, *Kraj*, 1883 liepos 17, nr. 29, p. 17–18.

¹⁶⁴ Karłowicz, Jan, „Heidelberg, 28 września“, *Kraj*, 1883 rugsėjo 25, nr. 39, p. 4–6.

¹⁶⁵ Karłowicz, Jan, „Z Heidelbergą“, *Kraj*, 1883 rugpjūčio 21, nr. 34, p. 2–3.

¹⁶⁶ *Ibid.*

turėtų tarnauti gyvenimui, o ne tiesiog pačiam mokslui. Tarptautinė mokslininkų lituanistų bendruomenė, kuri jau buvo apčiuopiama per Tilžės draugiją ir paties J. Karlovičiaus asmenį, jo įsitikinimu, turėjo išsiplėsti į lietuvių mokslininkų ir inteligentų tinklą didžiojoje Lietuvoje kaip gyvos tautinės visuomenės kūrinys.

Išvados

481 savaitraščio „Kraj“ straipsnio ir pranešimo, kuriuose minimos draugijos pilietinių asociacijų prasme 1883 m., statistinė analizė ir ją papildanti turinio bei platesnio konteksto kokybinė analizė leido išskirti 7 pilietinio pasaulio „kraštovaizdžius“ – tipiškus pasakojimus apie draugijų veiklą. Šie tipiški pasakojimai skiriasi dėl politinių aplinkybių, kuriomis veikė draugijos trijų imperijų valdomose ATR žemėse, ir korespondentų iš šių žemių pasirinktu naratyvu. Skiriasi būdai, kaip redakcija publikuojamą informaciją ir nuomones retoriškai išreiškia: pranešimuose apie Rusijos imperijos reikalus dažniau naudojama ironija ar cenzūrą suerzinti galinti nuomonė pridengiama citata iš kito Rusijos laikraščio. Pranešimuose iš „užsienio“ savo ruožtu atvirai skelbiamos nacionalistinės pažiūros, draugijos įvardijamos kaip lenkiškos, tautos priešininkais atvirai vadinama Vokietijos valdžia ar vokiečiai Austrijoje. Tokį atvirumą įgalino šlyjantys Rusijos santykiai su Austrija ir Vokietija.

Pranešimuose iš Rusijos imperijos valdomų žemių 1863 m. sukilimas apibūdinamas kaip katastrofa, ir, nors sukilėliai nekaltinami, pabrėžiamos jo ilgalaikės pasekmės krašto pilietiniam gyvenimui. Aptariant dažniausiai ekonominių ir finansinių draugijų veiklą, pasakojama apie pamažu atgyjantį kraštą. Skatinamas tikėjimas, kad tik vietiniai gyventojai pajėgūs organizuoti veiklias žemės ūkio draugas ar kad tik vietinių piliečių aktyvumo dėka šios draugijos gali veikti efektyviai. Buvo raginama kurti vietinių gyventojų finansines draugas, kurios būtų grįstos tarpusavio pasitikėjimu ir siektų „moralaus tikslo“: ne asmeninio pelno, o kelti krašto ekonominį lygį. Šiam modeliui priešinamas „svetimųjų“, t. y. rusiškų, draugijų ir bendrovių politiniai ir komerciniai tikslai bei žydų palūkininkų lupikavimas. Rusišku papročiu viename pranešime aptariamos valdininkų vagystės iš finansinių bendrovių, o statistinė analizė rodo, kad apie vagystes Rusijos finansinėse draugijose kalbama kur kas dažniau. Valdininkų įsteigtų institucijų ir savanoriškų asociacijų priešprieša vaizduojama ir pasakojant apie savanorių gaisrininkų draugas. Nors finansinių draugijų aprašymo kontekste pasitaiko antisemitinių stereotipų, kituose pranešimuose žydų stojimas į vietines draugas remiamas.

Pranešimuose iš Poznanės provincijos kuriamas atvirai nacionalistinis pasakojimas. Jame „lenkų elementas“, iš kurio valdžios politika „atima žemę iš po kojų“, ginasi demokratiškų tautinių, mokslo, švietimo, filantropijos srityse dirbančių draugijų tinklu. Nepaisant apie pavojų signalizuojančio tono, demonstruojami imponantiški draugijų pasiekimai ir pateikiami gana detalūs pavyzdžiai, kaip draugijos organizuoja darbą liaudyje.

Pranešimai iš Austrijos imperijos paprastai nėra priešiški valdžiai, pateikiama ir teigiamų bendradarbiavimo su regiono valdžia pavyzdžių. Lvivo ir Krokuvos švietimo draugijų veikla vaizduojama tiesiog kaip tautos kultūros lygio kėlimo, švietimo ir mokslo institucijų kūrimo darbas. Solidarizuojamasi su čekais ir kitomis slavų tautomis, kurių pergalė prieš

„svetimą vokiečių elementą“ vaizduojama kaip konkurencija aktyvinant visuomenę ir bu-riantis į draugijas.

Panslavizmo atveju pranešimuose simpatizuojama spontaniškam slavų inteligentų ir draugijų bendradarbiavimo modeliui Vienoje ir pabrėžiamas lenkų bendradarbiavimas su rusėnų draugijomis bei jų solidarumas ginantis nuo didžiariusių ideologijos skleidėjų pre-tenzijų. Su „vakarų slavų globėjais“: Rusijos spaudoje, panslavistinėmis Rusijos slavų lab-daros draugijomis ar pravoslavybę skleidžiančiomis organizacijomis polemizuota atvirai arba pasitelkiant ironiją.

Nors pasakojimai apie politinius emigrantus yra vieninteliai, kuriuose nedalia emigra-cijoje kartais pavaizduojama kaip blogo pasirinkimo (sukilimo) pasekmė, o pasakojimuose apie ekonominę emigraciją perspėjama dėl gresiančio skurdo, savaitraštyje „Kraj“ pateikta daugybė diasporoje klestinčios pilietinės visuomenės vaizdų ir skirtingų atsakymų į klausi-mą, kas žmones diasporoje sieja – kalba, katalikybė ar bendra istorija. Būtent diasporoje tautybės puoselėjimas vaizduojamas kaip aukštesnis ar netgi vienintelis draugijos tikslas. „Kraj“ būta ir įspūdingų ATR žemių ir diasporos vienybės vaizdų švenčiant istorinių įvy-kių, ypač Sobieskio pergalės prie Vienos, metines.

Nors visi minėti pasakojimai buvo labiau slaptai ar atvirai nacionalistiniai, praneši-muose iš buvusios LDK žemių ir Podolės apie vietinę filantropiją palaikyta kita pozicija – reikalauta teikti paramą neatsižvelgiant į tautybę, tikėjimą, socialinę padėtį ar nuopelnus. Pasakojimuose apie filantropus daugiakultūroje visuomenėje pateikta sektinų žydų ir kitų mažumų filantropinio darbo ir solidarumo pavyzdžių. Pasakojant apie rusiškas labdaros įstaigas kandžiai komentuotos valdžios privilegijuotų draugijų nesėkmės arba pabrėžta tik savo bendruomenei paramą teikiančių pravoslavų draugijų veikla.

Mokslo draugijų darbas ATR žemėse ir diasporoje, įvairių mokslininkų pasiekimai ir veikla tautos labai teikė „Kraj“ skaitytojams optimistiškiausią valstybių sienas peržengian-čios tautinės intelektualų bendruomenės vaizdą. Atrodytų, kad, šiame kontekste skelbda-ma pranešimus apie Tilžės lietuvišką literatūros draugiją, redakcija moderavo lenkų ir rusų spaudoje kilusią diskusiją, nuosekliai laikydamosi tikėjimo kiekvienos tautos kalbinėmis teisėmis ir mėgindama palenkti aušrininkus matyti lenkų tautinius siekius kaip sąjunginin-kų veikimą tiek prieš Prūsijos, tiek prieš Rusijos valdžią.

Apibendrinant savaitraštis „Kraj“ ne tik plačiai informavo apie galimus draugijų vei-klos būdus, bet ir formavo skaitytojų pasaulėvaizdį, pateikdamas daug pilietinių „krašto-vaizdžių“ buvusios ATR žemėse ir diasporoje. Galimybė palyginti įvairius pasakojimus skatino skaitytojus apgalvoti savo tikslus ir galimybes, o daugiabalsis informacijos srautas teikė praktinių patarimų, kaip kurti tautinę pilietinę visuomenę.

Literatūra

„Auszros“ archyvas. *Martyno Jankaus rinkinys*, sud. Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.

Balkelis, Tomas, „Aušra – lietuvių tautinio sąjūdžio kalvė“, in *Mėnraštis Aušra (1883–1886): reprintinis leidinys. Įvadinė knyga*, sud. Gytis Vaškelis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, 89–123.

- Grabski, Maciej, „Obraz Warmii i Mazur na łamach petersburskiego „Kraju“ (1882–1909)“, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 305 (3) (2019), 497–515.
- Grabski, Maciej, „Tygodnik „Kraj” wobec rewolucji 1905–1907 w guberniach litewskich i nadbałtyckich“, *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego* XXIX (2015), 323–336.
- Grabski, Maciej, „Ziemie Zabrane na łamach Działu Literackiego tygodnika „Kraj” w latach 1883–1886“, *Acta Neophilologica* 1 (XVIII) (2016), 159–170.
- Kaunas, Domas, „Aušros pirmtakai“, in *Mėnraštis Aušra (1883–1886): reprintinis leidinys. Įvadinė knyga*, sud. Gytis Vaškėlis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023.
- Kmiecik, Zenon, „Kraj“ za czasów redaktorstwa Erazma Piltza: materiały i studia do historii prasy i czasopiśmiennictwa polskiego, n. 10. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe [Oddz. w Łodzi], 1969.
- Kraj: tygodnik polityczno-społeczny (1882–1883)*, <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/40784#structure>.
- Łossowski, Piotr, „Gazeta „Ausra“ i początek narodowego ruchu litewskiego (1883–1886)“, *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej* 1 (1965), 81–129.
- Maciūnas, Vincas, „Adomas Mickevičius lietuvių literatūroje“, *Aidai* 10 (1955), 413–429.
- Merkys, Vytautas, „Aušros“ knygnešiai“, *Knygotyra* 29 (22) (1995), 44–52, <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.1995.30134>.
- Narbutaitė, Rasa, „Aušrininko Jurgio Mikšo laiškai“, *Knygotyra* 29 (22) (1995), 114–144, <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.1995.30143>.

Halina BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ

Masaryk University, Brno, Czechia

LANDSCAPES AT DAWN: THE WORLD OF ASSOCIATIONS IN THE WEEKLY *KRAJ* IN THE FIRST YEARS OF *AUŠRA* (1882–1883)

Summary. The weekly newspaper *Kraj*, which began publication in St. Petersburg, in 1882, soon became the most popular Polish-language newspaper in the lands of the former Grand Duchy of Lithuania. It provided information about national movements in Eastern Central Europe and social life in all the territories of the former Polish–Lithuanian Commonwealth and the “Polish” diaspora. The article examines how *Kraj* represented associations in 1882–1883 across the territories of the former Commonwealth and within diasporic communities. The study employs quantitative and qualitative methods to analyse seven narrative “landscapes”: about the revival of associations following the January Uprising in the Russian held territories of the former Commonwealth; about the defence of Polish associations network against Germanization in Poznań; about civic organizations shaping national communities within the Austrian Empire; about differences between Austrian and Russian Pan-Slavism; about the misery of emigrants and the bonds in diaspora; about multicultural philanthropy in the former Grand Duchy of Lithuania and Podolia; and about the achievements of Polish scholarly associations and intellectuals worldwide. Within this framework, eight articles mentioning the Lithuanian Literary Society in Tilsit are also analysed. By providing the opportunity to compare various “landscapes”, *Kraj* not only offered extensive information on different possibilities for building national civil society but also shaped the civic identity of its readers.

Keywords: *Kraj*, associations, Polish–Lithuanian Commonwealth, diaspora, nineteenth-century press, national movements, Pan-Slavism.